

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za zapadnoslavenske jezike i književnosti
Katedra za poljski jezik i književnost

Anja Dijaković

KOMPARATIVNA ANALIZA RAZVOJA HRVATSKOG I POLJSKOG JEZIKA NA
LEKSIČKOJ I MORFOSINTAKTIČKOJ RAZINI U DJECE U DOBI OD 10 MJESECI DO
3 GODINE PREMA CHILDES-U

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Ivana Vidović Bolt

Zagreb, srpanj 2018.

ZAHVALA:

Zahvaljujem svojoj mentorici, prof. dr. sc. Ivani Vidović Bolt na trudu, strpljenju i motivaciji u bilo koje doba dana i noći. Također zahvaljujem svojoj obitelji koja mi je sve omogućila kao i prijateljima za vječnu podršku.

SADRŽAJ

1. Uvod	4
2. Usvajanje jezika	5
2.1. Teorije usvajanja jezika	6
2.2. Razdoblja praćenja dječjeg jezika	7
3. CHILDES	9
3.1. Hrvatski korpus dječjeg jezika	9
3.2. Poljski korpus dječjeg jezika	10
4. Leksička i morfosintaktička analiza transkripata	11
4.1. Hrvatski jezik	11
4.1.1. Prvo analizirano dijete za hrvatski jezik – Vjeran	11
4.1.2. Drugo analizirano dijete za hrvatski jezik – Antonija	26
4.2. Poljski jezik	36
4.2.1. Prvo analizirano dijete za poljski jezik – Jaś	36
4.2.2. Drugo analizirano dijete za poljski jezik – Kasia	46
5. Usporedba provedenih analiza u oba jezika	55
6. Pogreške zbog gramatičkog poopćavanja	58
7. Zaključak	60
Literatura	62
Sažetak	64
Summary	65
Životopis	66

1. Uvod

Jezik je složena kognitivno-društvena pojava svojstvena čovjeku, a jezične su sposobnosti dio ljudske prirode. Jezik kao takav gotovo sva djeca usvajaju jednako s ciljem iskazivanja svojih misli i razumijevanja drugih ljudi te je prema tome on način na koji kombiniraju glasove, riječi, znakove i rečenice (Apel i Masterson, 2004: 14). Kada se govori o proučavanju dječjeg jezika, odnosno o njegovu usvajanju, prvi kojemu je to pošlo za rukom bio je Charles Darwin koji je nekoliko godina dnevničkim zapisima pratio jezični razvoj svoga sina. Nakon toga slijede sve razvijenija istraživanja na ovom području, a tema ovog diplomskog rada temeljena je na razdoblju koje još uvijek traje – na tzv. razdoblju longitudinalnih studija.

U prvom dijelu rada navest će se temeljne postavke razvoja i usvajanja dječjeg jezika te će se u skladu s time sažeto i teoretski predstaviti najvažnije teorije i razdoblja njegova praćenja s naglaskom na istraživanja u Hrvatskoj i Poljskoj. Za ovo područje veliki značaj imaju spomenuta longitudinalna praćenja te stvaranje velikih korpusa, između ostalih svjetske banke podataka dječjeg jezika CHILDES (Child Language Dana Exchange System)¹ koji će se detaljnije opisati niže u radu i čija je baza jezičnih podataka poslužila ovdje za analizu leksičkog i morfosintaktičkog razvoja dvaju slavenskih jezika, hrvatskog i poljskog. Za svaki je od jezika iz CHILDES-a, odnosno iz Hrvatskog i Poljskog korpusa dječjeg jezika, odabrano dvoje praćene djece, dječak i djevojčica, gotovo identične dobi od deset mjeseci do tri godine.

Nakon provedene međujezične analize transkribiranih prijepisa i njihove usporedbe, u drugom će se dijelu rada moći dati pregled prvih dječjih riječi kao i najčešćih prvih usvojenih konstrukcija te dob u kojoj se one pojavljuju u svakome od jezika. Isto će se tako posebna pozornost obratiti na specifičnosti svakog jezika te na počinjene karakteristične pogreške, pravilne i nepravilne oblike.

Naposljetku cilj je ovog rada u zaključnom dijelu pokazati tijek razvoja za pojedini jezik, usporediti ih na spomenutim jezičnim razinama te uvidjeti postoje li razlike u usvajanju i razvoju hrvatskog i poljskog jezika te ako postoje, koje su.

¹ <https://chilDES.talkbank.org/>

2. Usvajanje jezika

Kao polazište valja napomenuti kako postoji razlika između usvajanja i razvoja jezika. Usvajanje se odnosi na stjecanje jezičnih pravila i znanja dok je razvoj uporaba tih stečenih pravila i znanja u jezičnim i društvenim situacijama. Usvajanje jezika proces je koji zahtijeva razne preduvjete (spoznajne, osjetilne, motoričke), dobre unutarnje uvjete (radno pamćenje, mentalni leksikon², slušna obrada) kao i dobre vanjske uvjete poput društvene kulturološke prihvaćenosti i podrške okoline (Jelaska i suradnici 2005: 64). Kako navode Apel i Masterson (2004: 26), dojenčad koja su tek došla na svijet sposobna su prepoznati majčin glas te ga razlikovati od drugih glasova. Postupno se u njima sve više razvija vještina slušanja te se na taj način pripremaju na usvajanje materinskog jezika. Osim spomenutih vještina koja se tiču slušanja, autori govore i o vokalnim vještinama koje u početku uključuju pojave plača i podrigivanja, a mogući su i zvukovi poput *oooo*. U ovoj se fazi., tzv. fazi spontane vokalizacije (Vasić 1974: 18), takvi zvukovi još ne mogu izjednačiti s onim glasovima koje upotrebljavaju stariji. Nakon trećeg mjeseca života dijete počinje sa svojim gugutanjem (*gu-gu, ku-ku*), a nakon još tri mjeseca početak će s vokalnom igrom koju obilježava činjenica da malo biće postaje svjesno što sve može činiti sa svojim vokalnim traktom te se počinje njima i poigravati. Šireći tako svoj repertoar glasova, dijete može uvidjeti na što je sve sposobno istovremeno eksperimentirajući sa svojim govornim organima. Takozvanim ranim, redupliciranim brbljanjem (*ababababa, inininini, tatatata*) dolazi do promjene u mentalnom leksikonu djeteta, razvijaju se fonološki segmenti i motorika te ono uči kako stvarati glasove i spajati ih, stoga primjerice *tata* ili *mama* ovdje još nemaju pravo značenje (Apel i Masterson 2004: 33), već su fonološka priprema za stvaranje prve riječi. Zatim dijete ulazi u fazu predkanoničkog brbljanja, odnosno kasnog, nedupliciranog (*ma-mi-pu, pe-pa*) koje je fleksibilnije i koje, kako navodi Blaži (2003), nagovještava osnovni silabički oblik. Sve te faze dijete polako vode do kanoničkog sloga koji sve više podsjeća na slogove odraslih, npr. *badutigah, manmeba*. Uz to dolaze i intonacija i ritam, time i prvi jezični elementi, odnosno artikulirani govor pa tako i pojava prve riječi oko prvog rođendana. Daljnji razvoj opisat će se niže u radu nakon provedene analize na konkretnim primjerima.

² Definicija mentalnog leksikona prema Erdeljac (2009) glasi: "Mentalni leksikon psiholingvistički je konstrukt kojim su obuhvaćene mentalne reprezentacije jezičnih jedinica u ljudskom umu, mreža njihovih međusobnih odnosa te mentalni procesi kojima se regulira sva raznolikost leksičke uporabe"

2.1. Teorije usvajanja jezika

Postoje razna tumačenja i teorije o tome kako se jezik usvaja i uči. Prema Kuvač i Palmović (2007) njihova je svrha pokazati kako govornik nekog jezika taj jezik razumije i kako ga proizvodi, štoviše kako dijete usvaja pravila svoga jezika bez ikakvog podučavanja, i to u vrijeme kada njegove kognitivne funkcije još nisu u potpunosti razvijene. Jedna je od teorija bihevizizam J.B. Watsona prema kojoj je ljudski razvoj, pa tako i jezični, prvenstveno rezultat procesa uvjetovanja i učenja. Pri tome se on oslanjao na Pavlovljev refleks, odnosno na proces uvjetovanja u kojem refleksne reakcije mogu biti uvjetovane na podražaje iz okoline. Skinner pak ulogu takvih procesa u razvoju umanjuje te u svojoj knjizi *Verbal Behaviour* 1957. iznosi svoj stav da je jezik oblik ponašanja koji se uči kao i svako drugo ponašanje, a temelj mu je potkrjepa – događaj koji utječe na to da ponovno dođe do nekog oblika ponašanja pa čak i češće nego što bi bilo da tog događaja nema. Primjerice, ako se djetetu nešto daje kao nagrada za učinjeno, veća je vjerojatnost da će ono to ponovno učiniti i suprotno, a ako ga se kazni, vjerojatnost je manja. Dakle, prema bihevizistima djeca su oponašatelji tuđeg govora. Suprotnog je mišljenja Noam Chomsky koji odbacuje takve ideje smatrajući da se jezik ne može naučiti imitiranjem s obzirom na činjenicu da je jezik odraslih pun pogrešaka, nedovršenosti i nedorečenosti. Kao pristalica nativističke teorije usvajanja i generativizma, Chomsky smatra da jezik sam uključuje sustav gramatičkih pravila što onda omogućava govorniku stvaranje novih izričaja koje nikada prije nije čuo ili pak proizveo. Na taj način stvara sliku djeteta kao onoga koji usvaja jezik otkrivajući i generativno upotrebljavajući specifična pravila jezika kojem je izložen od samog početka svog razvoja, tj. tvrdi da postoje "sredstva za usvajanje jezika" koja su urođeni mehanizam za proizvodnju i usvajanje jezika. Treću teoriju zastupaju konekcionisti kojima je važan tijek jezičnog usvajanja, posebno zbog pogrešaka koje dijete proizvodi kao npr. kod nepravilnih glagola (Kuvač, Palmović 2007: 52). Prema njima usvajanje gramatičkih oblika slijedi tzv. krivulju u obliku slova U – kad se radi npr. o spomenutim nepravilnim glagolima, dijete kroz svoj razvoj započinje s točnim oblicima, ali bivajući izložen pravilima sve ih više primjenjuje i na nepravilne oblike, tj. dolazi do gramatičkog poopćavanja pa time i do većeg broja pogrešaka. Kroz daljnji razvoj dijete ipak usvaja oblike koji su točni pa se broj pogrešaka smanjuje, a točnih oblika povećava. Ova se teorija može potvrditi i primjerom iz Hrvatskog korpusa dječjeg jezika jednako kao i teorija prirodne morfologije koja govori da dijete uvijek lakše usvaja ono što je "prirodno", a u ovom slučaju "prirodni" su oni oblici u kojima je došlo do manje glasovnih promjena. Razlog zbog kojeg se i ova teorija može potkrijepiti primjerima iz

Korpusa je taj da su podaci izvučeni iz njega međusobno usporedivi, što je onda ujedno i u srži teme ovog rada. Kako pišu Kuvač i Palmović u svom radu *Metodologija istraživanja dječjeg jezika* (2007) temelj ove teorije je sljedeće: "Cilj je takvih međusobnih usporedbi da se iz podataka nekako odvoji sloj koji je specifičan za pojedini jezik, da se odvoji "kognitivni" sloj, tj. oni podatci koji se mogu dovesti u izravnu vezu s kognitivnim razvojem, te da se na kraju dođe do jezičnih univerzalija jezičnog usvajanja." Temelj teorije jezičnog usvajanja u kognitivnoj lingvistici jezična je uporaba, odnosno učestalost pojavljivanja nekog oblika, pa se naziva i modelom temeljenim na uporabi. Uz usvajanje jezika model objašnjava i jezičnu obradu, ali i dijakronijske promjene te se uz učestalost temelji i na urezanosti (neki se pojam pojavljuje toliko često da je "urezan u pamćenje") te na shemi koja zamjenjuje pojam pravila (Kuvač, Palmović 2007: 58). U nastavku isti autori navode kako se potkrepljujući podaci i za ovu teoriju mogu naći u Hrvatskom korpusu, samo "treba tražiti one oblike koje je dijete proizvelo primjenjujući ono što se u gramatici naziva pravilom". Posljednja teorija o kojoj će biti riječi teorija je društvene interakcije, a ističe činjenicu zanemarenu u svim do sad navedenim teorijama – dijete usvaja jezik nalazeći se u stalnoj interakciji s okolinom koja ga okružuje. Time su društveni kontekst i funkcija jezika u njemu središnji čimbenici jezičnog usvajanja, a temeljem je jezičnog i kognitivnog razvoja društvena interakcija, odnosno komunikacija.

2.2. Razdoblja praćenja dječjeg jezika

Valja istaknuti polaznu točku praćenja dječjeg jezika, a to su Darwinovi dnevnički zapisi koji onda i označuju prvo razdoblje te kao takav način praćenja opstaju sve do pojave biheviorizma (1877. – 1926.). Obilježje je ove deskriptivne metode zapažanje i zapisivanje pojavljivanja npr. prve izgovorene riječi ili prvih kombinacija riječi dok se njihova učestalost nije promatrala. Dnevnike su vodili roditelji, po struci lingvisti ili psiholozi, a prednost toga je što su upravo oni ti koji najviše vremena provode s djecom. Kao mana se pak iznosi vjerodostojnost zapisanih podataka te metodološka nepreciznost (Kuvač, Palmović 2007: 16). Drugo razdoblje obilježava biheviorističko shvaćanje jezičnog razvoja kojemu je cilj odrediti norme urednog razvoja. Ono je trajalo od pojave biheviorizma pa sve do stupanja na scenu Noama Chomskog (1926. – 1959.). Prethodno je razdoblje tada smatrano neznanstvenim i nedovoljno pouzdanim te se započinje s praćenjem većeg broja djece. Iz tog se razloga ovo razdoblje i naziva *razdobljem velikih uzoraka*. Ono što se dnevničkim zapisima nije

promatralo, ovdje postaje središte istraživanja: duljina iskaza, pojavnost i učestalost različitih vrsta riječi te pragmatička uloga govora (Kuvač, Palmović 2007;16). Međutim, bez obzira na dobro postavljenu metodologiju, mane i ovdje izlaze na vidjelo. Naime, budući da se biheviorizam temelji na podacima koji su se mogli opisati jedino kao imitacija i proces učenja, zanemarivana su njihova objašnjenja te sintaksa i gramatika. Tek prelazeći polako na posljednje, treće razdoblje, Skinner u svojoj već spomenutoj knjizi *Verbal Behaviour* iz 1957. stimulus, potkrjepu i asocijaciju, glavna obilježja biheviorizma, preslikava u sintaksu. To posljednje, treće razdoblje, dolazi nakon biheviorizma, a traje i danas te su njegove sastavnice, longitudinalne studije i veliki korpusi, predmetom analize ovog rada. Noam je Chomsky, preokrenuvši smjer istraživanja iz empirijskog u racionalističko, osoba čijom pojavom dolazi do ovog razdoblja, ali je ujedno i osoba koja se postavlja kao kritičar jedne od sastavnica, korpusa, smatrajući ga ograničenim izvorom podataka i lošim izvorom za proučavanje jezične kompetencije. Ipak, longitudinalne studije, iako deskriptivne kao i dnevnici, za razliku od njih imaju dobru metodološku podlogu, prikazuju duže vremensko razdoblje u praćenju i vremensku konstantnost te se mogu nadoknadno provjeravati (Kuvač, Palmović 2007: 20). Valja napomenuti da početkom svakog novog razdoblja, metoda kojom su se prethodna razdoblja koristila ne nestaje, već su dodatna i kontrolna mjera drugima, tj. nadopunjuju se novim i razvijenijim metodama kao što su danas primjerice elektronički uređaji i elektroničko pohranjivanje podataka te na koncu njihovo objavljivanje na Internetu.

3. CHILDES

CHILDES (The Child Language Data Exchange System) korpus je, odnosno svjetska banka podataka dječjeg jezika, koji su 1984. godine osnovali Brian MacWhinney i Catherine Snow, s ciljem da na jednom mjestu okupe postojeće podatke dječjeg jezika te omoguće daljnja istraživanja na ovom području. Broji 4500 članova s objavljenih oko 1500 članaka. Kako navode Kuvač i Palmović (2007: 97), čine ga dvije glavne cjeline: CHAT (Codes for the Human Analysis of Transcripts) i CLAN (Computerized Language ANalysis) Briana Macwhinneya (2000.) – programi za prijepis i obradu te baza podataka s jezičnim korpusima. Zahvaljujući transkribiranim prijepisima za svaki pojedini jezik, takva su istraživanja, proučavanja i analize moguće bez da se jezik određenog djeteta ikad čuje. Najstariji dostupni prijepis datira čak iz 1960-ih godina, a osim prijepisa bazu podataka čine dostupni audio zapisi s ponekim videozapisom, koji su danas sve češći, i to na 26 jezika (što omogućava međujezičnu usporedbu, između ostalog i ovdje hrvatskog i poljskog) iz 130 spomenutih jezičnih korpusa. Većina tih jezičnih korpusa uzorci su spontanog dječjeg govora snimljenog u obiteljskoj sredini pri čemu je važno da takva situacija ne odudara od stvarne, a istraživač može, ali i ne mora biti uključen u razgovor te je važno da, ako je uključen, dijete što prije zaboravi na njegovu prisutnost i aparate za snimanje. Bitni čimbenici na koje vrijedi obratiti pozornost su učestalost snimanja (većinom se snima 45 minuta ili sat vremena jednom tjedno ili jednom u dva tjedna) kako bi se na temelju dobivenih podataka mogle uspostaviti generalizacije te odabir obitelji – obično se prate gradska djeca srednje klase. Nedavno je CHILDES uvršten u sustav TalkBank³, višejezični korpus čiji je cilj poticanje proučavanja ljudske i životinjske komunikacije. Osim CHILDES-a, TalkBank sadrži i podatke o učenju drugog jezika, podatke konverzijske analize, razrednog diskursa i podatke o jeziku afazičara.

3.1. Hrvatski korpus dječjeg jezika⁴

Prvo longitudinalno praćenje hrvatskog jezika započeo je 1991. godine tadašnji Fakultet za defektologiju⁵, a do 1999. snimano je troje djece iz Zagreba i njegove okolice u obiteljskoj pa prema tome za njih prijateljskoj i spontanoj interakciji. Dakle, snimatelji i

³ <https://talkbank.org/>

⁴ <https://childes.talkbank.org/browser/index.php?url=Slavic/Croatian/Kovacevic/>

⁵ Danas Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

sudionici komunikacije s djecom bili su njihovi roditelji, a snimalo ih se tri puta mjesečno po četrdeset i pet minuta. Tom godinom započinje temeljit rad na Hrvatskom korpusu dječjeg jezika (HKDJ – Kovačević, 2002) kada je i osnovan Laboratorij za psiholingvistička istraživanja POLIN Sveučilišta u Zagrebu. Iako je snimano više djece, korpus sadrži zapise njih troje, dvoje djevojčice i dječaka: Marine (1;5.3 – 2;11.28), Vjerana (0;10.19 – 3;2.30) i Antonije (1;3.3 – 2;8.16), a u analizu će biti uključeni Vjeran i Antonija. Kao što se može vidjeti, prosječna je dob promatranja usvajanja i razvoja jezika od oko prvog rođendana do treće godine jer se pretpostavlja da će do tog razdoblja dijete usvojiti osnove materinskog jezika i početi širiti svoju konverzaciju van obiteljske sredine.

3.2. Poljski korpus dječjeg jezika⁶

Prema podacima iz TalkBank-a, na Poljskom korpusu dječjeg jezika radio je Stefan Szuman sa svojim studentima Sveučilišta u Krakovu nakon Drugog svjetskog rata. Jednako kao i na primjeru hrvatskog jezika, i s poljskom su djecom u komunikaciji sudjelovali roditelji, po zanimanju psiholozi koji su u to vrijeme surađivali sa Szumanom. Szumanove zapise kodirala je Magdalena Smoczyńska te ih na taj način pohranila u bazu CHILDES-a. Poljski korpus sadrži zapise osmero djece, a da bi usporedba razvoja bila što vjernija i u skladu s hrvatskim, odabrano je dvoje djece, djevojčica i dječak, gotovo identične dobi: Jaś (0;11 – 6;0.6) i Kasia (1;03 – 3; 9). Kao što se može primijetiti, poljski istraživači nastavili su s promatranjem i nakon navršene tri godine, ali je ovdje provedena analiza zaustavljena na odgovarajućoj dobi djeteta s ciljem da što više odgovara dobi hrvatske djece.

⁶ <https://childes.talkbank.org/browser/index.php?url=Slavic/Polish/Szuman/>

4. Leksička i morfosintaktička analiza transkripata

Pomnim iščitavanjem transkripata koji su dostupni u sustavu CHILDES te njihovom analizom, niže u radu zabilježena su leksička i morfosintaktička obilježja, odnosno riječi, dvočlani i višečlani iskazi, rečenične konstrukcije te pune rečenice koje se javljaju u djetetovu praćenom govoru kao i gramatičke kategorije i služba istih, slaganje sintagmi u rodu, broju i padežu, specifični glasovi i pogreške do kojih dolazi najčešće zbog poopćavanja, tj. generalizacije pravila na početku razvoja jezika, dakle u ranoj djetetovoj dobi. Transkripti do dvije godine analizirani su detaljno uz opise cijele situacije kako bi bilo jasnije u kojem i kakvom trenutku dijete nešto izgovara te što ga na to navodi. Za zadnju godinu praćenja, tj. do tri godine, u vrijeme kada je zabilježen velik broj ne samo riječi, već i punih rečenica, iste i najreprezentativnije od njih u radu su grupirane prema zajedničkim obilježjima i opisane. Sudionici razgovora s djecom su njihovi roditelji, ponekad i šira obitelj i prijatelji te dadilje s kojima provode vrijeme i ispitivači. Svi oni, i to sasvim spontano, na početku koriste tzv. maminski govor, govor usmjeren djeci, koji karakteriziraju pojednostavljena sintaksa i nazivlje, određeni vokabular i naglašavanje određenih riječi, nježnost i muzikalnost u glasu (poseban ritam i visina), sporiji govor i sl. Prema Apel i Masterson (2004.), djeca kojima se obraća na taj način, kasnije imaju veći rječnik i gramatički pravilniji izgovor te im takav govor daje samopouzdanje da i oni sami budu aktivni sudionici razgovora.

4.1. Hrvatski jezik

Kako je već iznad navedeno, za hrvatski su jezik odabrani Vjeran i Antonija. Analizom koja slijedi, dobit će se uvid kako djeca od slogova poput *mama*, koji nemaju značenje, dolaze do složenih rečenica sastavljenih od svih njenih sastavnica, i to u morfološko bogatom jeziku kao što je hrvatski. Transkripti su za svaki praćen dan podosta dugački zahvaljujući čemu se onda mogu dobiti veoma precizni podaci.

4.1.1. Prvo analizirano dijete za hrvatski jezik – Vjeran

Kroz transkript se saznaje kako s Vjeranom najviše komunicira njegova dadilja koja i provodi najviše vremena s njime. U analizi je mnogo opisa situacija važnih za kontekste u kojima dijete uči i izgovara riječi, a njegovo praćenje započinje s navršениh deset mjeseci te je

ujedno ono najduže pa je tako i analiza duža od svih ostalih. Budući da je to, u skladu s u uvodu navedenim podacima, vrijeme kad dijete još ne izgovara prave riječi, na početku je zabilježeno spomenuto reduplicirano brbljanje: *ke ke, ta ta, te te ta, he ha*, i sl. koje zatim vodi do kanoničkog sloga: *hemhaa, hmaai*. Osim ovakvih verbalnih iskazivanja zabilježene su i pojave tipične za malo dijete poput praćenja pogledom, diranje i grickanje raznih stvari.

Nakon navršenih godinu dana brbljanje je sve češće i ujednačeno kroz duži period uz pojavu intonacije (*vava*), a njime i odgovara na pitanja ostalih sudionika komunikacijske situacije. Javlja se i ponavljanje, odnosno imitacija roditelja koju zastupa prije svega bihevizizam pa tako na očevo pitanje *Gdje je poklopac?* proizvodi riječ *puka* jednom i češće *peka* koja samo za njega ima značenje te ju nekoliko puta ponavlja kao i svaki put nakon stimulusa *poklopac*. Uvidjevši da je *peka* za Vjerana poklopac, roditelj riječ u tom obliku ponavlja samo jednom, a zatim ponovno izgovara *poklopac*. Koliko je takva metoda prihvaćanja djetetova oblika umjesto njegova ispravljanja dobra za kasniji razvoj govora, pokazuje činjenica da dijete netom nakon toga proizvodi oblik *poko ata* približavajući se ciljnoj riječi, time je i usvajajući. Igrajući se s predmetima, u ovom slučaju autićem, i pritom proizvodeći onomatopejske zvukove poput *brrrr* ili *brrrm* jasno je kako dijete već u tako ranoj dobi biva sposobno samo povezati riječ, odnosno predmet na koji se ona odnosi, te adekvatne zvukove. Analizom transkripta smatra se da je prva prava djetetova riječ koja ima značenje i koja kao takva postoji u rječniku te je izgovorena uz intonaciju i uz pravilnu upotrebu u kontekstu, mjesni prilog *tu* (na majčino *evo autića*, dijete odgovara *tu*), kratka jednosložna riječ koju je dijete vrlo vjerojatno i prije koristilo u fazi redupliciranog brbljanja, ali bez značenja.

S godinu i mjesec dana Vjeran na majčino pitanje *Di je teta?* ponavlja riječ *teta*, ali i dodaje *mima* (kako on zove tetu) te to izgovara nekoliko puta. Nakon toga spominje *bi bi* kao riječ koju majka prepoznaje i upitnim tonom izgovara *trikl*, a dijete odvrća sa *cikl* na što se može gledati kao na potvrdni odgovor traženog *bi bi-ja*. Kad ga majka upita hoće li piti, odgovara joj *toci* i *piti* – očito je kako pomalo spaja riječi koje pripadaju nekom zajedničkom pojmu čime pokazuje početak sposobnosti povezivanja elemenata stvarnosti (npr. natočiti i popiti nešto). Osim toga svaku majčinu riječ ponavlja svojim jezikom, međutim važno je da je razumije i uči – *soka/koka, bacio/baci, bacia, autić/ocic, kutijica/kucic, kutica* – dijete na taj način riječi prilagođava svojim dotada razvijenim izgovornim sposobnostima s ciljem da to što lakše uradi.

Potkraj godine dana i dva mjeseca te početkom trećeg, transkript je već duži, a dijete pokazuje kako počinje shvaćati prostorne odnose *unutra-van*, ali ne i njihovu suprotnost, te *dolje*.

Govoreći *nuta* želi da ga mama stavi u vrtić, ali želi i da ga izvadi pa nakon što ga majka ispravi i pita želi li van odgovara ponavljajući za njom *van* te netom nakon toga *dolje* kako bi ga majka spustila iz naručja. Nakon nekoliko trenutka ponovno želi u vrtić te, nalazeći se ponovno u njemu, i dalje govori *unuta*. U posljednjem slučaju za ispravnu riječ nedostaje mu samo glas *r* koji u riječi *krov* i *prozorom* te *prst* i *čarapa* izostavlja ili zamjenjuje sa *l* – *pozolom*, *kov*, *pst*, *čapa* te kasnije u komunikaciji i u *upu* (*rupu*) nakon koje odmah izgovara istu riječ u kanonskom obliku *upa*. Ovdje se može iščitati i njegovo ponavljanje riječi i u drugom padežu osim nominativa, te povezivanje tih padeža s kanonskim oblikom paradigme, a isti se slučaj kao i kod riječi *autić*, koju izgovara *ocic*, dakle bez palatala, događa i kod riječi *kućica* – *kucica* dok kasnije u komunikaciji sasvim jasno artkulira *žica*. Maloprije spomenuta riječ *čarapa* se, kao vrsta odjevnih predmeta uz *cipelu* (*tipula*), javlja mnogo ranije od primjerice majice ili košulje koje su više prototipne za kategoriju odjeće iz razloga što su to predmeti s kojima će se dijete ranije i susresti, tj. prije će se igrati sa svojom čarapicom i cipelicom nego majicom. Kad se radi o riječi *beba*, autorica prijepisa u komentaru navodi kako dijete mijenja intonaciju, a služeći se i dostupnim zvučnim zapisima moguće je primijetiti nježnost u glasu. Djetetovo se ponašanje tako na spomen te riječi mijenja kao što i roditelji mijenjaju svoj govor usmjeravajući ga njemu. Osim prostornih odnosa dijete zamjećuje i različite odnose između ljudi oko sebe učeći tako ne samo riječi nego i načine interakcija. U ovoj dobi također je zabilježena i prva, iako najjednostavnija rečenična konstrukcija – *to je beba*. Osim potpune gramatičke pravilnosti dijete pokazuje i ispravnu upotrebu kategorije zamjenica povezujući je s predmetom na koji se odnosi. U samo dva mjeseca povezivanje predmeta sa zvukom (*brrrm*) razvilo se u rečenicu kojom se predmet imenuje. Nadalje prepoznaje i psa, što ne čudi s obzirom da pas stoji kao prototipni član kategorije životinja, odnosno nakon što mu majka kaže *vidi peso* on *peso* i ponavlja više puta te za njega kaže da je *masa* – *maza* gdje se vidi da je djetetu u ovoj dobi još uvijek lakše izgovarati bezvučne glasove. Vrativši se na prethodno spomenuto imenovanje i povezivanje, a ostajući na riječi pas, dijete s majkom uči imenovati i dijelove tijela. Prvo pokazuje na oko izgovarajući *to nos* (konstantno se služeći pokaznom zamjenicom u pravilnom obliku, pokazuje da je ovu kategoriju usvojio) nakon što mu je majka rekla da pokaže *di je pesi nos*. Ispravivši ga, izgovara *oko* te nakon toga ispravno pokazuje nos. Na samom kraju praćenja u ovoj dobi Vjeran imenuje ono što čuje za razliku od prijašnjeg jednostavnijeg povezivanja određenog predmeta i izgovorenog zvuka – za zvonjavu telefona kaže *fon*, a nakon što čuje lavež psa, ponovi ga *vau vau* te izgovara *maca* i ovdje i kasnije u promatranju, ali odmah nakon negativnog odgovora majke ispravlja se te izgovara *peso*, a potom nakon majčinog

mijau za macu ponavlja *maca*. Sljedeće se snimanje odvijalo ispred zgrade što omogućuje djetetu susret s drugim riječima. Nakon što mu majka za pijesak (njegov *pekac* čime je riječ morfološki pojednostavljena kao i prijašnji *poklopac*) prvo kaže da je moka, on to ponavlja zamjenjujući ponovno *r* sa *l* – *mokal*, a sam i bez čije pomoći opisuje ga s *bekoj* što majka prepoznaje kao *bekano*. Ove riječi pokazuju da je dijete imenice počelo opisivati s odgovarajućom vrstom riječi, pridjevima. Koliko dijete u ovoj dobi već poznaje i određene sintagme, govori podatak da ono samo na stimulus *kiša* izgovara *kis pada*, ali zatim i potvrđuje mamin navod kako kiša ne pada sada te ponavlja cijelu riječ *kiša* (ne *kis* kao što je prethodno) s ponovnim izbjegavanjem palatala – *kita*. Onomatopejskim riječima *auuu* i *uuu* označava čuđenje što rade i odrasli, dakle ponovno je u pitanju imitacija. U par slučajeva, pa tako i ovdje, spominje rodbinske odnose *tata*, *dida*, *teta* koje su ovdje, suprotno od najranije dobi, riječi sa značenjem, iako imenovane osobe nisu u njegovoj prisutnosti. Ono što dijete rado ponavlja, ali i samo izgovara, riječica je *ne* u više glagolskih oblika: *nemoj*, *a ne*, *nece* koje može koristiti u mnogim situacijama te je zato toliko i česta pojava. Što je tipično za rani dječji jezik, upravo je zadnje naveden oblik koji, iako u trećem licu jednine, izgovara za sebe i ponovno bez palatala. Kad je dobio poklon od tete, govori *toji*, *toji* pa zatim *otoji*, iz čega se može iščitati kako zna što se s poklonom radi kao i da mu je za imenovanje ovakve radnje potreban glagol u imperativu. Ostali slični primjeri su glagol *daaj* za *koadu* (*čokoladu*) i *piti* u infinitivu koji izgovara prvotno bez objekta, ali onda izgovorivši i *caja* (*čaj* – ponovno bez palatala), upotrebljava pravilnu rekciju pa na majčino pitanje *hoćeš čaj* ispravno, s drugim glagolom i s palatalom izgovara *daj čaj*. Može se uočiti kako su mu rječnik i gramatika sa svakim iskazom sve razvijeniji. Ono što također razlikuje je i kategorija broja, dakle jednina i množina s obzirom da izgovara prvo jedan pa drugi oblik *boca* – *boce*, a u prodavaonici, nakon što vidi lubenicu, za razliku od prijašnjih *baci* i *bacia*, sada ispravno kaže *bacio* jer ga je podsjetilo na loptu. Osim toga, visoka je razina, na kojoj njegov još nepotpuno razvijen mentalni leksikon funkcionira, vidljiva s obzirom na mogućnost upotrebe asocijacija, tj. povezivanja sličnih predmeta s određenim odgovarajućim glagolom. U spomenutoj prodavaonici uči ostale nazive voća i povrća, a glas *r* mu je i dalje problem (*mukva*, *mkvica*), iako zna upotrijebiti i osnovnu riječ i njenu umanjenicu. Na izlasku iz iste pozdravlja sa *bok* nakon maminog poticanja.

Nakon nekoliko tjedana očit je napredak u govoru: od *ctić* preko *cutić*, Vjeran na kraju izgovara potpuno pravilno *crtić*, bez obzira što je *r* ovdje u još težem položaju kao slogotvorno. Isto tako nakon početnih *kucic* i *kutica* koje izgovara na samom početku svog

praćenja, sada normalno kaže *kutijica*, štoviše *kutijice* u množini, a nakon ponavljanja za majkom glagola *složiti* izgovara i sintagmu *složi mi* čime pokazuje kako postaje sposoban upotrijebiti imperativ s neizravnim objektom koji se odnosi prema njemu samom. Također su sve češće upitne riječi poput *zašto*, *kud*, *koje* kojima traži dodatna objašnjenja kao i *di* kojom se služi da upita gdje su *kutije* koje je prije nekoliko minuta imenovao *kutijicama*. Prema tome imenica i njoj odgovarajuća umanjenica na vrhuncu su svog razvoja u djetetovom rječniku. Kutijama pripisuje i odgovarajući glagol *toiti* (*otvoriti*), a kasnije i složeniji oblik *otojiti* što samo potvrđuje poznavanje funkcija predmeta kao i spremnost na povezivanje sve više riječi u sintagme koje imaju smisla. Na riječ *izvoliš* spremno odgovara *hvava* (*hvala*) pokazujući tako i spremnost na različite društvene interakcije. Osim *kutijice* spominje i kockice pomoću kojih pomalo uz majčinu pomoć već uči brojeve i boje (*ena – jedna, tli – tri, daj mi crvenu – crvenu*, još uvijek bez *r*, *žutu, zeena – zelena* koju izgovara sam bez netom prethodnog majčinog stimulusa) te kako ih spojiti u veće stvari (*u tojaj, tojanj – toranj*), ali i srušiti (*uši – ruši*). Od svih glasova *r* uspio je izgovoriti ono na početku, ali izbacivši prvotni glas prave riječi *raditi – graditi*. Kad ga majka upita čiji je to prstić, odgovara da ga *boji* te se ispravlja u *boli* nakon što ga majka opomene. Vjeran zna iskazati i svoje želje koristeći samo infinitiv umjesto imperativa, čisto i razgovijetno – *čitati*, a kad ga mama zatraži da joj donese koš, učini to uz izraz *evo ga* bez da je *koš* itko prije spomenuo što pak pokazuje da uči iz situacija otprije, tj. spaja sad već i situacije i događaje s prikladnim izrazima. U središnjem dijelu ove interakcije mama Vjeranu spomene Melitu i njenog psa Aldu te ih se on, bez ikakvog povoda, sjeti pri kraju: *ita* i *ado*, čime potvrđuje prijašnju tezu da uči iz situacija koje se nisu pojavile neposredno prije nego što je izgovorio ono vezano za njih, te kako pamti i predmete koji su međusobno povezani (ovdje Melita i Aldo).

S godinu i četiri mjeseca primjećuje se kako je dijete sposobno uvidjeti ima li nečega ili ne (*nema*) zajedno s mjestom (*tu nema*) te proširuje znanje o prostornim odnosima *unutra-van*, odnosno da je *nešto u nečemu* – na majčino pitanje što se nalazi u kutijici nabraja predmete, dakle imenuje svoje igračke s kojima je okružen svakodnevno služeći se i prema tome usvojenim veznikom *i* u nabranju kao konektorom kojim ih povezuje (*kocice, iii atić*). Nakon majčinog navođenja pozdravlja (*reci bok – bok*) i izgovara svoje ime pa prezime (*vjejan; upek⁷ – Vjeran; Supek*) te ponavlja *gedati gedati* kad majka kaže da gleda kazetu koju je stavila. Zatim ponavlja *mama mama* i *neće, e neće*, ali je nepoznato na što se *neće* odnosi, tj. koristi li oblik ponovno za sebe u trećem licu jednine ili pak da nešto ne funkcionira. Ipak

⁷ Upotreba malih početnih slova jer su kao takva preuzeta iz transkripta

kasnije u komunikaciji biva zabilježen pravilan oblik *neću*, bez obzira što majka prije toga kaže *neće*, što bi značilo da je pravilan oblik zanijekanog oblika glagola *htjeti* u ovoj dobi usvojen iako ih kasnije još uvijek miješa. Da glas *l* još uvijek zamjenjuje sa *v* i da *r* te palatale izostavlja, pokazuju riječ *kovadica* (čokoladica) i *iga* (igra). Očito je kako *r* ili izostavi, ili zamijeni sa *l* u izgovoru (*gitala* – *gitara*) te ga u tom slučaju pravilno i izgovori, ali kad se uistinu radi o *l*, zamjenjuje ga sa *v*. Ranije je glas *r* u onomatopejskim zvukovima pravilno i zvučno izgovarao što znači da problem s nemogućnošću poznavanja glasa *r* ne postoji, samo ga još treba naučiti izgovarati u određenim riječima. Dijelove tijela na sebi spremno i točno pokazuje te se sam sjeti pupka (*pupa*). Mnogo riječi ponavlja za majkom više puta, a kad kaže *lopta* ponovi je (*lota*) i sam izgovara *baci* – ponovno se pokazuje ispravno povezivanje stvari s glagolom i njihovom funkcijom. Kad spomene *kodati* (*hodati*), roditelji ne znaju što želi, ali ponavljajući za ocem *oce* (*hoće*) i *pozaj* (*prozor*), postave ga kako bi mogao gledati kroz njega – kroz prozor može gledati ljude kako šeću. Potom ga upitaju što vidi te on, vidjevši neku ženu, kaže *teta* koju, saznajući iz konteksta (*što još vidiš?*; *i dada*) poveže s tetom Radom te kasnije ponovno spominje *teta* pa *ada* upotrijebivši tako prvu apoziciju uz imenicu u sročnoj sintagmi. Usvajanje veznika kao vrste riječi, tj. veznika *i*, vidi se i u slučaju kad se u pitanju upućenom njemu pojavi rječica *još* koja implicira dodatno nabranje, najčešće s upravo veznikom *i*, dakle dijete razumije što se od njega traži i sposobno je upotrijebiti adekvatnu riječ kao odgovor.

Oko godine i pol zamjećuje se eksplozija imenovanja i riječi te je odmah na početku transkripta, zabilježeno Vjeranovo *daj mi, daj mi daj*, bez da i za kime ponavlja što znači da dijete u ovoj dobi već napredno i čistim jezikom izražava svoje želje te mami, nakon što ona kaže *jesmo lijepi nered napravili*, odgovara sa *nismo*, dakle spreman je također dati samostalan odgovor bez da za nekime ponavlja te u ispravnom, samo negiranom obliku, suprotnom od spomenutog. Jednako tako nekoliko puta kaže *sam* pokazujući time da nešto želi samostalno uraditi razlikujući istovremeno sebe od drugih. Nakon što majka kaže *to boli*, on izgovara *to peći* pa budući da je poznato kako se djecu na nešto opasno upozorava s te dvije riječi, Vjeran tako ne samo da pokazuje sposobnost samostalnog navođenja riječi značenjski slične prethodnoj spomenutoj, već i smisleno, aktivno sudjelovanje u komunikaciji. Povezuje i dva značenjski bliska glagola u igri sa psom – čuvši glagol *donesi* on izgovara jednostavniji, ali s njime povezan *nosi*. Nakon niza novih riječi s kojima može mnogo toga napraviti, započinje kombinacija riječi pa tako i pojava dvočlanog iskaza. Npr. majci ne želi dati svoju omiljenu igračku, batić, pa joj odgovara s potpuno ispravnom

konstrukcijom *ja ću batić* isključujući tako riječima mogućnost da mu ga uzme te na majčino pitanje *još ti treba?* odgovara *još batić* čime ponovno povezuje riječ i predmet koji u prethodnom pitanju nije spomenut, već je dijete samo svjesno o čemu se radi i leksički to može izraziti. Vezana uz takvo povezivanje je i činjenica da u igri s kockicama, iako majka ne spominje neke nazive koje prije jest, on je sam spreman to učiniti (*slusiti, tonis – srušiti, tornjić*) što znači da je kroz igru naučio određene riječi koje onda u toj igri sam, i bez čijeg poticanja, može u ovoj dobi koristiti. Ponovljena situacija s *loptom* i glagolom *baci* koji Vjeran sam spominje, dokaz je kako dijete uči riječi i u kontekstu i određenim situacijama. Nasuprot tome, kako djetetov mozak funkcionira, govori situacija gdje gramatički i fonološki pravilno izgovara *vruća voda tamo voda* te, kad je riječ o bojama, spominje *žutu* iako autić nije bio žut, no pokazuje da zna da je žuta hiponim kategoriji boja. Nakon što ga je jedna od sudionica komunikacije pogrešno razumjela (ponavlja za njim *ljuti aldo* umjesto *žuti auto*), on i dalje govori *žuti auto* dok ga god ona ne shvati čime pokazuje da je i njegovo razumijevanje dovoljno visoko razvijeno. Spremno odgovara i na pitanje tko ga čuva (*mama, dida, teta čuva*) te kako mu se zovu roditelji i djed (*bojko i mina – Bojan i Mirna*), sve u odgovarajućem padežu, kao i, nakon što mu Melita kaže da mama vozi auto i pita ga tko još vozi, punom rečenicom sa subjektom i predikatom odgovara *tata vozi*.

Nakon godinu dana i sedam mjeseci Vjerana se snimalo svakih pet do sedam dana, a napreci su sve očigledniji i dalje mnogo ponavlja za drugima. Na pitanje kako mu se zove teta odgovara *teta* te se sam odmah potom nadopunjava i kaže *teta rada*, ne *ada* ili *lada* kako je to prije bilo kad je riječ sadržavala glas *r*. Samostalno održava komunikaciju bez potrebe da mu netko prije spomene riječ: *upaliti* (točan glagol i pravilno izgovoren, ali još uvijek u infinitivu), zatim *ne, ne* pa *ne sad* gdje spaja dvije jednostavne riječi koje je i prije upotrebljavao, ali nikad dosad zajedno. Oblikom *nećete* odgovara na iskaz jedne od njegovih sugovornica *što ćemo sad*, ponovno koristeći točan glagolski oblik u odgovarajućem licu i broju, te nekoliko puta sam prvi izgovara i ponavlja riječ *dakiski (daljinski)* koja je ovdje prvi primjer pojave složenijih riječi. Naučeni oblik glagola *necu (neću)* sve više nastavlja upotrebljavati točnije, za sebe, iako kasnije u razgovoru ponavlja *nisi gadan (gladan)* bez prebacivanja u prvo lice, te *necu* još uvijek bez palatala unatoč tome što neke izgovara (npr. *š* u *nataša*). Od boja mu je i dalje žuta prva koje se sjeti pa crveni autić opisuje tako što kaže *žuta* dok *zeleni* imenuje točno i u ispravnom rodu. Iako u mnogo manjoj mjeri nego prije, palatali i *r* predstavljaju mu još uvijek najveći problem u izgovoru što u konačnici u ovoj dobi postaje zanemarivo u usporedbi s količinom riječi koje poznaje. Skupinu ljudi (koje inače

imenuje imenicama), a među kojima je i on sam, u ovom trenutku može zamijeniti sa zamjenicom *mi*. Isto tako sam upotrebljava točne glagole ili imenice u odgovarajućem padežu kako bi označio radnje vezane uz određene osobe (*što si radio s franom; to malo tuc fana - tući frana, s kim si se igro danas; pesom, šta mamu boli kad te nosi uz stepenice; jeđa – leđa*), no ne samo pojedinačne riječi, već i cijele rečenice s pravilnom rekcijom (*što je danko radio; piso zadaću – pisao*, ovdje koristi glagol onako kako ga čuje od drugih) ili radnje koje su mu objašnjene pantomimom (*mirna glumi da plače – pakiti*) te na konjugiran oblik glagola u pitanju odgovara odgovarajućim infinitivom (*jesi ga mazio; maziti*).

Dijelnim genitivom odgovara na pitanja *što si jeo/pio; jogica/caja – jogića, čajja*). Razlikuje zamjenicom osobe koje su prisutne u komunikaciji i o kojima se govori pa tako npr. Danko mu je dao sok, a sada teti, sugovornici, kaže *daj ti soka* te pridjev *žedan* pojačava s *jako*. Za jedan od njegovih odgovora posluhuje se i izrazom *ne znam* kao i odrasli, no to upotrebljava i kad mu se ne da sudjelovati u razgovoru i nezainteresiran je. Iako mu je majka učiteljica, kaže da *uci djecu tata (uči)* te ovdje za analizu nije toliko važno za primijetiti ispravnost podataka, iako će kasnije i to usvojiti (*mama u školi uči djecu*), koliko je ispravnost rečenice koja se ovdje već sastoji ne samo od subjekta i predikata, već i objekta. Isto tako u dobrom padežu, odnosno ispravnim oblikom objekta, bilo izravnim ili neizravnim, odgovara na pitanje *koga voliš?*; *tetu ladu*, nastavlja *ako budeš zločest dobit ćeš po; po riti* uz ponavljanje prijedloga te na pitanje *ko vozi auto?*; prvo odgovara jednom riječju *mama*, pa na *tko još?* proširuje odgovor na cijelu rečenicu *tata vozi auto* i *daga teta lada* gdje počinje u rečenici koristiti i atribut uz imenicu. Riječ *pijesak* još nije usavršio te je to za njega i dalje *pekak/pekac*, a za zalijepljenu sličicu govori *tica (ptica)* i *konji maza* gdje upotrebljava pravilan oblik za množinu riječi *konj*. Prepoznaje i imenuje i ostale životinje na slikama (*pigin, kakica, zecic, oca – pingvin, kokica, zečić, ovca*), a pijetla imenuje onomatopejom *kuikuuu*, odgovara s *meee* na pitanje kako se glasa ovca te kad mu se spomene umanjenica *kravica*, osim *muuu* navodi i kanonski oblik bez *r – kava*. Iz transkripta se ne saznaje na koju životinju se misli, ali sugovornice prihvaćaju njegovo *potinić*. I dalje nastavlja rečenice poput *na stablu su dvije; jabuke* te pokazuje točno određeno mjesto *tu* kao i kad odgovara na pitanje npr. *gdje je repić* pokazujući na njega govori *tu je repić*, a na pridjev *mala* nadovezuje se sa *beba* s obzirom da je to vjerojatno najčešće slušana sintagma u djetetovoj okolini. Štoviše, za neke riječi i sam, s upitnom intonacijom, ispituje *a to je?* Sam dolazi do riječi *tovica (torbica)* te nju smješta u rečenicu (*idemo mami tovicu*) jer zna da je mama ta koja ima torbicu. Nakon *izvoliš* i *kako kažeš* izgovara *hvala* čime opet pokazuje da dijete u razgovoru, riječima, uči i pravila ponašanja. Dijete počinje razlikovati i glagolska vremena koristeći ponajprije perfekt u

odgovarajućem licu (*bio moker*), posvojne zamjenice mijenjajući ih u odgovarajuće lice pri odgovoru (*jel ovo tvoja? moja*) te osobne i posvojne zamjenice koje se ne odnose istovremeno na jednu osobu uz već otprije poznatom pokaznom (*ti ovu moju*). Mnogo uči i crtanjem, na pitanje što će raditi s *olovkicom* kaže *pisati*, a glagol i odgovarajuće sredstvo za njegovo izvršavanje pravilno stavlja u međusobni odnos i u obrnutom slučaju (*oću pisati; a di je voka*). Nakon što dobije drugu *olovkicu*, za prvu sam kaže *pemiti (spremiti)* ili kad padne *vokica palo* iako se ovdje lice i rod ne slažu. Osim toga, uči dalje i brojeve, nakon poticajnih *jedan, dva*, nastavlja *ti, ceti, pet*, a nekoliko dana kasnije i nakon *šest* sam nastavlja brojati do deset, razlikuje *jedna curica* od *puno curica* kao i *noga/ruka* i *druga noga/ruka* pokazavši prvo jednu pa drugu na sebi i na drugoj osobi kako se od njega i tražilo te je sve izgovorio ponovno s prilogom *tu* kojim označuje ono što mu je u blizini (*tu je noga, tu je duga noga*). Za osobe koje nisu u njegovoj prisutnosti ili igračke koje ne vidi ispituje gdje su (*di je mama?, di je ato – auto*). Na magnetofonu vidi kazaljke te ga povezuje sa satom (*to je sat*), a između ostalog ponavljanjem uči i priložne oznaka, u ovom slučaju načina (*nece pava vak – neće spava ovako*). *Neće* i *neću* i dalje se izmjenjuju u Vjeranovom govoru kad misli na sebe (*neću šetati*), no može se primijetiti kako će sam upotrijebiti *neću*, a *neće* kad ponavlja za nekime, tj. imitira ih (npr. Vjeran *neće*). Unatoč tome, *neće* zna upotrijebiti i na točan način (*teta neće*). Prije šetnje, iako ponavljajući opet izraze za tetom, pokazuje da može povezati sunce s činjenicom da vani nije hladno. Najrazvijenija konstrukcija zamijećena je u trenutku kad ga sugovornica pozove s *dođi*, on izgovara *ne, neću dolaziti* – u jednoj rečenici na samo jedan input upotrijebio je poznavanje još jednog glagolskog vremena, futura, zatim pravilan oblik *neću* koji je pojačao s česticom *ne* te infinitiv, ali infinitiv nesvršenog oblika umjesto očekivanog svršenog (*doći*). Potkraj prve godine i sedam mjeseci po prvi put se javlja neispravni oblik *nećem* prema analogiji s netom prije spomenutim glagolom *pišem* koji je čuo, ali ne i sam izgovorio. Pogreške koje su ovdje dosta česte, povezane su i sa sročnošću pridjeva i imenice, npr. *žuto gumbići* te upotreba glagola u krivom broju ili ponovno licu, npr. *tu je ručice* (tu su ručice) i *oće žuti kopčati (oću žuti kopčati)*.

Prvi put se u Vjeranovom govoru bilježi kondicional u dobi od godinu dana i osam mjeseci (*to bi ja vidio*), a najčešća riječ koju koristi u svom govoru je *oće* (ispravno, za treće lice, ali i umjesto *hoću*, ali sada i umjesto *hoćeš*). I u prethodnom mjesecu praćenja sam spominje riječ *gotovo*, ali ovog puta kako bi izrekao da je pjesma završila. Na pitanje šta još mora učiniti da pjesma ponovno završi, točno odgovori *potegnut* koristeći krnji infinitiv kao i svi u njegovoj okolini, a u odgovoru na sljedeće pitanje *šta ste radili* nije zabilježena pogreška u licu kao što

je bio slučaj u prethodnom transkriptu (*sušai gabu – slušali glazbu*), ali zato *neće* ponekad još uvijek koristi za prvo lice, odnosno za sebe samog. U slikovnici prepoznaje sve životinje (*kava muu, veveica, zeko, ptičica*), čak ih i prije svega imenuje *životinjama*, tj. u govoru koristi točan hiperonim kako bi ih sve zajedno objedinio te kasnije u transkriptu imenuje dijelove automobila (*kotači, volan, vata*). Nakon toga uzima telefonsku slušalicu te kad ga se pita koga zove, on kaže *melitu* stavljajući riječ u dobar padež, a zatim, kako bi privukao pažnju, i bez čijeg navođenja kaže *vidi tugo pice (trgao špice)*, u dobrom vremenu, samo bez pomoćnog glagola *biti*. Osim toga sam postavlja pitanja i koristi umanjnice poput *a di je druga nožica* slažući puzzle u obliku kornjače, a nakon što baci kockice vikne *bacio, jesi bacio* pa na kraju ponavlja *bacio si*. Jednako tako izgovara i riječ *sožio (složio)* u trenutku kada slaže svoj traktor, a gledajući tako samo na oblik glagolskog pridjeva, može se reći da i ovaj oblik ispravno upotrebljava sve dok s njime ne počne slagati složene glagolske oblike *oće/neće složiti* koji onda i dalje slove kao najčešći u izgovoru. I u ovoj su dobi i dalje česte konstrukcije s pokaznom zamjenicom – *to je jedna teta, to je voda* ili s upitnom riječi *gdje*, odnosno kolokvijalnom *di – di je žuti atić (autić)* s pravilnom sročnosti, ali i onom manje pravilnom – *to je cuveni vino* nakon što mu se pokaže i izgovori *grožđe*. Nakon što je usvojio riječ *drugi* kao što se iznad spomenulo kod sintagmi *jedna noga, druga noga*, Vjeran je sve više koristi i kod drugih riječi (*druga teta, druga slapa*), ponekad pravilno, ali još uvijek ne konstantno (*drugi badići* – iako ovdje izgleda kao pravilan oblik, iz konteksta se saznaje da se radi o jednini, dakle točno je reći *drugi badić*). Povratni glagol prvo pogrešno upotrebljava (*digo si*), ali se ispravlja (*digo se – digao*) nakon što mu jedna od sugovornica uzvratila sa *digo si se*. U rečenici *to je maca vozi* (odnosi se na prije toga spomenuti traktor iz slikovnice) dijete čini pogrešku s osobnom zamjenicom, tj. s njenim rodnom (*ga* umjesto *je*), a pretpostavka je da do nje dolazi s obzirom na činjenicu da je dijete više puta bilo u kontaktu s konstrukcijom *to je maca*. Dijete dakle još treba usvojiti kako *je* može doći u jeziku i kao zamjenica i pomoćni glagol. Potkraj godine i osmog mjeseca u Vjeranovu se rječniku javljaju i poneke nove riječi, ma da ne potpune, koje se ranije nisu susretale u transkriptima, pa čak i jedna višesložna (*tizol, titam, temetujica – televizor, čestitam, temperaturica*).

Na početku transkripta, kada dijete puni godinu dana i devet mjeseci, saznaje se kako Vjeran još uvijek spominje *žuti ato (auto)*, ali ne i riječ od milja *maca*, nego *mačka* i njenu umanjnicu *mačkica* te onomatopejskim zvukovima oponaša životinje i predmete koje mu njegova sugovornica spomene te točno odgovara na pitanja o životinjama (*pjeva, jaje, sjedi...*). Riječi *avion* i *kamion* sada izgovara čisto i razgovjetno te za svog prijatelja

(*prijatelj*) može reći da je *boletan* (*bolestan*) te koristi i druge pridjeve da nekog opiše (*zocesti vuk – zločesti*), dakle opisne, ali i posvojne (*tatin* pa *vjeranov jakica – tatina, vjeranova jaknica*) prvo u krivom rodu, a zatim i u ispravnom ili odmah ispravno (*vjeranovi kucici – ključići*) te također imenski atribut za izražavanje posvojnosti– *rukavice nisu mimine, nego; vjelana*. Iako kaže *neću malu pikicu i neću ići dokocu (doktoru)*, na nekoliko se mjesta ponovno javlja i *neće/oće* umjesto *neću/oću (hoću)*. Uz mjesni prilog *tu* sam počinje koristiti i druge kao na primjer *balon na podu, avion leti; u zaku (zraku)* s prijedlogom ili bez njega *kamion cesti* te više kompleksnije glagole nego što je to ranije *zavezati, kiniti (skinuti)*. Potkraj istog mjeseca pokazuje sposobnost razlikovanja *tu* i *tamo*, ovisno o daljini, tj. blizini predmeta i osoba, ali i činjenicu da djeca sve slušaju i pamte iz svoje okoline – na pitanje *što radi teta melita* odgovara *dokodat* misleći pritom na *dokorat*. Također na pitanje *koga teta melita ima* punom rečenicom odgovara *teta melita ima aldu*, uz subjekt i predikat koristi i apoziciju, kojom je zajedno u sintagmi zapravo i naučio riječ koja stoji kao subjekt, te izravni objekt u točnom padežu, akuzativu. Prema rečenici *igram se aldo* pokazuje da instrumental još ne koristi u svom govoru iako je, prije nego što je ponovio rečenicu, čuo *s aldićem*. Unatoč tome, potvrđuje kako razumije da se riječ i njezina umanjenica odnose na istu pojavu, da počinje s usvajanjem atributnih zavisnih rečenica – nakon što od svoje sugovornice čuje *ja sam koka* nastavlja *koja nese jaja*, te nakon *konjića bi svi jahati* nastavlja *htjeli* čime pokazuje nadopunu na infinitiv koji većinom u rečenici kao neodređen oblik ne može stajati sam. Vrativši se na instrumental, na pitanje *s kim* odgovara *autićima*, tj. *čime*, no za razliku od prošlog slučaja s instrumentalom, ovdje ide u dobrom smjeru. Kad se radi o oprekama, valja spomenuti da, nakon što čuje *prestao je plakati*, a zatim ponovni plač svog prijatelja, Vjeran upotrebljava riječ *opet* u svom izrazu *opet place (plače)* kako bi iskazao upravo to ponavljanje nečega što je ujedno i suprotno od *prestati*. U ovoj dobi povratni glagol ispravno upotrebljava (*susio se – srušio se*), ali i isti bez povratne zamjenice, sa spomenutim prilogom *opet*, kad želi reći da je on to uradio (*opet susio – srušio*). Uz to i riječ *isto* zna upotrijebiti kao riječ za ujednačavanje nečega (*radi isto*). Nakon *nećem*, i u ovoj se dobi javlja još jedan takav netočan oblik, a to je *sagam kočiče (slažem kockice)* te odmah nakon njega točan pavim (*pravim*). Ipak, kad se ovdje radi o sada već više puta spominjanom obliku *oće*, ovdje se Vjeran počinje sam ispravljati na točan (*oćemo, oćeš*) te suprotne oblike koristiti i u ovom kontekstu (*neću, ja ću ovo*). Koristi i druge oblike u sintagmama koje prije nije i koje su sasvim točne, poput *idemo dalje, sožio sam, oćeš mi dati, to ne mogu, pomogni* kojima *opet* dokazuje kako iz dana u dan njegov jezik biva sve složeniji i razvijeniji. Perfekt je usvojio pa ga koristi kao složeno glagolsko vrijeme (*složio sam – složio sam, ja sam napravio, tu sam pavo kod tete rade – tu*

sam spavo), a osim prijedloga *kod*, spominje i *u sobi* da bi označio mjesto gdje se netko nalazi. Zabilježena je i prva riječ u kojoj je trebalo doći do glasovne promjene, ali nije (*vojniki – vojnici*), a za poneke riječi u muškom rodu umjesto akuzativa koristi genitiv (*sagati vlaka – slagati vlak*) koji je kao dijelni već usvojio (*piti caja – piti čaja*). Isto tako izgovara i druge riječi koje do sad nisu uočene (*vatogasac – vatrogasac, opoti – oprosti, molim*).

Na sredini desetog mjeseca prve godine zabilježeno je kako Vjeran zove osobe koje nisu kraj njega da dođu (*baženka – blaženka*) te za drugom osobom ponavlja *dođi*. Na pitanje *di, kuda je otišo nino* ili *gdje radi bongo* odgovara navodeći mjesto *u zadal (zadar)* odnosno *u cikusu (cirkusu)*, a kad ga se pita *ti voliš svoju tetu radu* odgovara sa *volim* ili *jesam* kad ga se pita *jesi prehladen?*, dakle ispravnim oblikom i u prvom licu jednine kao i kad kaže *nećete* na *ja ću te popapati*. Ovdje je drugo lice ispravno, ali je množina vjerojatno izgovorena umjesto jednine, iako je ovaj iskaz potpuno točan ako se uključi persiranje, dakle, obraćanje osobi s poštovanjem. Posvojne zamjenice *moja/tvoja* poznaje (*koje su to sličice – ovo su moje sličice*), ali ih još uvijek zna i pomiješati (*na to je tvoja kućica*, Vjeran kaže *tvoja kućica* pa kasnije ponavlja *moja*). S njim se sada može razgovarati sve naprednije, postaje sve aktivniji sudionik komunikacije te za imenovanje sličica ne koristi više samo imenice (*lav, deve*) već i *ovo je* pa onda *duga, ovo je zeko*, a *ovo* koristi i ne samo za ovakvo imenovanje, već i umjesto odgovarajuće riječi (*ovo ide u rupicu*). Telegrafskim govorom može izraziti što se događa (*doso kamion jedan – došo kamion jedan*) te na *pogledaj* odgovara *vidim*, a neke izraze ponavlja da nauči (*da pogedamo – da pogledamo, mali kombi, penjali*). Imenuje i ostale stvari pa tako pokazujući mu sličice pribora za jelo izgovara *tanjuri, žića, vijića, noz* dok za množinu riječi *nož* u ovom slučaju ne poznaje dugi oblik pa kaže *ovo su noža* ili *nože*. Što se tiče spomenutog imenovanja s pokaznom zamjenicom *ovo*, zamjećuje se kako ponekad upotrijebi ispravan broj, a ponekad ne (*ovo je lampe, ali ovo su vata – vrata*), no najvažnije je da dijete poznaje oblike kao i stvarnost – *auto ne znam voziti*. Kao i na samom početku praćenja pokazuje sposobnost prepoznavanja određenog predmeta prema obliku pa mu se tako događa da zamijeni riječ s drugom na koju ga predmet podsjeća (*pipa – lampa, gume – ono što je okruglo i sl.*). U određenim dijelovima zaokružene komunikacijske situacije, tj. cijelog transkripta vidi se kako je Vjeran sposoban sam voditi razgovor (*znjirce nije skinuo – žnjirance nisam skinuo, ja ću pomoć, uspio sam, sad će i dugu – sad će i drugu, evo, gotovo je*). Kao i druge osobe i sebe navodi imenom (*oce bazenka dati bombonića, oce vjeran tražiti bombonića – oće blaženka, oće*) jer mu u okolini svi govore Vjeran ovo, Vjeran ono, potičući ga tako da nešto izgovori ili uradi.

U posljednjem mjesecu prije drugog rođendana, Vjeran i na jednostavna pitanja odgovara složenije pa tako kad ga se upita kako je kaže *dobro sam*, a i ovdje se javljaju i točno i netočno upotrijebljeni oblici (*oće malo pličati – oću malo pričati, di je ovi telefon – di je ovaj telefon*). Isto tako potvrđuje svoje poznavanje umanjena govoreći *ja ću lopticu* pa onda *ja ću malu loptu* te zna gdje se nalazi, tj. gdje ju je ostavio (*u vutiću lopta – u vrtiću*), a i razumije što mora reći da je dobije (*daj mi lopticu*) i na kraju, kad je želi pronaći, izgovara *ocu pogledat di je lopta (oću)*. Iz ovoga se može razaznati kako sam započinje i održava razgovor, ovisno o onome što on želi. Sa sugovornicama već pomalo uči i slova pa kad mu kažu reci *r* on još uvijek izgovara *l*, dakle i kad stoji izolirano. Njegova teta Mirjana ima bebu te kad ga pitaju što teta ima dobro odgovara, no krivo je razumio pitanje *kako ćeš ti zvati bebu* zbog njegove višeznačnosti pa je počeo vikati *beba* jer on glagol *zvati* povezuje s jednim od njegova značenja, a to je da nekog zove da dođe. Povezuje pridjev *dobar* i iz njega izvedenu imenicu *dobrica*, a umjesto *slaže* ponovno koristi neispravan oblik glagola *slaga* kao i za bager koji *kopaje zemju (kopa zemlju)* dok za sebe kaže ispravno *kopam*.

Nakon navršene druge godine i vjerojatno više puta mu ponavljane sintagme *slaviti rođendan*, kad ga se pita što je slavio jasno artikulira *lođendan*, kao i *svječicu* nakon *puhati* ili *poklone* nakon pitanja što su mu donijeli. Može opisati i situaciju – *ovaj tu dječica, ih ima, puno ih dječica*, nabrojati uz pomoć primjerice prvog sloga *pe – petra* tko mu je bio na rođendanu, a često ponavlja i zamjenicu *ovaj (a ovo tu je ovaj, tu ovaj)* za koju se pretpostavlja da je u početku koristi kao poštapalicu kao i odrasli, ali kasnije kad je usvoji i kao zamjenicu (*ovaj tlči za bagelom, ovaj kopa, to je ovaj koji vozi*).

Sve je više različitih riječi, sintagmi i jednostavnih kratkih rečenica koje sam artikulira, i bez kakvog prethodnog navođenja i sl.: *viš da ne ide, odi vidi, di je tu klaj, di je ona pjesmica, ja ću soka*, točno se referirajući na određene stvari o kojima je i riječ. Kao što se može vidjeti iz primjera, dijete i dalje koristi umanjene te dijelni genitiv kad se radi o piću, te čestice *još* kad želi nešto i dalje ili da označi durativnost (*ja bi još, daj mi još, još jednom, nisam još*) ili *više* za završetak (*neću više, nema je više*). Neke riječi još ne poznaje dovoljno da ih usvoji pa koristi zvukove umjesto njih (*tik tak, cak cak*), zamjenjuje ih s nečime što je slično (*baba – žaba, patka – guska, mala kosa – kratka kosa*), krivo ih artikulira (*u posolu – na poslu*) ili pak samo pogađa (*nema sunce, kiše, nije oblačno*). Analiza pokazuje da velik broj riječi poznaje otprije, za neke se može reći da su usvojene iako prije nisu zabilježene, s obzirom da ih ne izgovara napamet, već ih, kao i ostale, koristi u odgovarajućim kontekstima, ispravnom rodu, broju i padežu, a najčešće su one s kojima je duže vrijeme bio u dodiru (*dida, mama, tata,*

teta, kotač, sladoled, tlaktol, mikofon, nogice, okice, konača, nogomet, pingvin, cuveni, bagel, slon, pijesak koji više nije *pecak*...). Nove riječi, tj. one koje se analizom do druge godine nisu zabilježile, ponavlja, a kasnije se vidi da vlada i njima u svakodnevnom govoru, posebice onima koje koristi kad igra nogomet (*pucati, braniti, smetlal, dlva, šlepel*...) te se u ovoj dobi javlja prvi komparativ *mala beba – manji likaldo* (*Rikardo*, dijete kojeg također čuva njegova dadilja). Izvadio sam one tu kazete, ja ću ostaviti ovdje mikofon samo su neki od primjera punih rečenica u kojima se može vidjeti kako subjekt može izreći, ali i ne mora, no u oba slučaja dijete njime označuje sebe. Dijete upotrebljava i druga glagolska vremena osim prezenta u službi predikata te i načine poput *ja bi išo u sobicu, igray nogomeda, vidi, gle i daj mi* od kojih su zadnja dva sve češći uz dopune, tj. uz ono na što želi uputiti druge i ono što želi imati i ostvariti ne izgovarajući to (npr. ne govori da želi van, nego samo *vidi vani sunce* te time od njih to i traži) ili pak želi kao i prije svratiti pažnju neke osobe, koju onda imenuje, na sebe (*pogledaj blaženka, mama, tata*) koristeći tako tri gotovo sinonimna perceptivna glagola. Pitanje *di je što* ili *di vapčići* bez pomoćnog glagola česta su i u ovoj dobi, a ponajprije ih postavlja kad sazna nešto novo pa to ponavlja ili nešto traži stvarajući cijeli diskurs o tome – *di je labelo, ja ću mazati labelo, usta, sad će zatvolit* – samostalno, bez potpitanja ili uz njih – *došo je kamion; što radi; vozi na kotačima, ima dvi kotača*... Moguće je također iščitati kako mu je glas *r* u nekim riječima još uvijek problem dok palatale uredno izgovara što je znak ulaska u tzv. fazu reprezentacijske fonologije gdje onda i fonologija drugačije funkcionira. U Vjeranovu se rječniku javljaju i afektivne riječi poput *ajoj, joj, o boze, isuse*, koje koristi u prikladnim situacijama, kad se čudi, kad mu je teško ili pak kad je oduševljen – *ajoj kako fina cedevita, joj kako je mala, mala bebi; isuse, isuse kak je pao iz vlaka*, itd. Upotrebljava i konstrukcije kojima nešto prepričava – *rekao da ne, leka da može*, a isto tako iz infinitiva glagola tvori određeni glagolski oblik u točnom licu i vremenu – *trea ovo maknut, maknuo sam* ili jedno glagolsko vrijeme prebacuje u drugo *ja ću ić doma, ajde idemo doma; teta će plakati, ja plačem; sve ću popit, sve sam popio; kaščjuckaš, kašljem*. Vidi se kako mu infinitiv može, ali i ne mora biti krnji, bez završnog *-i*. U velikoj većini slučajeva padeže u rečenici ispravno koristi, najčešći je od njih akuzativ, tj. izravni objekt uz neki glagol (*iskopat ću ja lupu, jesi popila kavicu*...), a pokazuje i usvojenost prijedloga uz bilo koji padež (*na cesti, ja sam lupio u vlata, uzmeš u rukicu, sa lukicama, ispod stola*) dok na pitanje *gdje* odgovara s priložnom oznakom mjesta (*u parkiću, na podu, u zagrebu*) te pokazuje usvojenost i suprotnih rečenica s veznikom *nego* (*ni doma nego je u splemištu; ne nego sam prehladen*) kako bi izrekao baš tu suprotnost. Kad se već radi o njoj, osim *nego*, u istoj je rečenici uočeno kako prepoznaje i antonime – *ti si veliki; nisam nego sam mali dečkić* te uz *mali* navodi umanjenicu

čime pokazuje da je razumije kao izraz za manje od uobičajenog. Zabilježene su i neke rečenice s nesvakodnevnim, odnosno obilježenim redom riječi – *postao je kamen zločest, oću sad ti ja pokazat*, te pogrešni oblici glagola, kao i ranije, do kojih dolazi zbog u uvodu spomenutog poopćavanja – *ćem, hoćem, možem, penjam, slagaj, uzmio, zabiš*, ali ne konstantno (*ja ću*) dok je kod imenskih riječi to rjeđe, iako ima slučajeve – *dvi kotača, goleba, s djecama* prema analogiji s ostalim riječima koje koristi u množini. Osim takvih oblika, zabilježeni su kroz cijelu drugu godinu praćenja i pokoji dijalektalni oblici što se najviše vidi u glagolskom pridjevu radnom – *di je otišiel kamion, upalil sam svjetlo, pal sam*, ali i *pao, ja sam ti puknul, nemlem*, te razgovorni oblici poput krnjih oblika infinitiva, *ja nisam mogo, viš* itd. Odgovara točno sa *da* ili *ne* na sve što ga se pita pokazujući tako dobro razumijevanje i poznavanje riječi i predmeta na koji se odnose (*jel se vozi na biciklu? – ne, jel se vozi na rolšuhama? – da*). Isto tako Vjeranovi su odgovori u ispravnom licu i padežu (*oćeš? – neću nalanču, što radi teta blaženka? – što radiš teta blaženka, on je zločest – a i ja sam zločest*). Vidi se i kako sve više upotrebljava imena: *teta blaženka, flan, teta vlatka i teta silva, dominik, nikolina...* Nastavlja koristiti *molim, hvala, izvoli*, u početku kao što se vidjelo uz prethodno opominjanje ili poticanje, a kasnije automatizirano i samostalno znajući kada ih treba upotrijebiti. Dijete pokazuje i kako riječi značenjski povezuje u rečenicu, a ne da ih samo navodi ili logično odgovara na pitanja – *otišla, nema je; nema dnevnika – prošo je dnevnik; potlošio sam, nemam više, nisu moji – možeš moj posudit; šta si radio u vrtiću – a papo u jaslicama juhu; u zatvoru – u kazni*, a u slučaju da nešto ne razumije upita *šta si lekla* ili kaže *ajde mi objasni* zanimajući se za izgovoreno. *Ne znam* i dalje više koristi kad za nešto nema volje, nego da zaista ne zna. Prepoznaje neke od slavni osoba (*Tuđman, Sokel – Šuker, Ivanišević*).

Tijekom druge polovice druge godine života rečenice su pune, sastavljene od svih svojih sastavnica, sve složenije i opširnije uz i dalje česte opise situacija, a nove su riječi opet višesložne (*nemoguće, pepeljaja, policajac, helikopter, dvokrilac, kanader, prehladen*) i višečlane (*vremenski stloj, kućica od dasaka*) te je sve više glagola, posebice pred kraj svršenih s prefiksom *po-* (*pogazio, posjedni, potrči*). Na pitanja koja počinju sa *zašto* odgovara *zato što*, igra se i glumi situacije iz trgovine (*a kolko imate palačinka...*), iz prometa (*stop, evo sad je stao, ajde ovdje može ići, a moramo napraviti benzin – natočiti*) i druge (*sa ću ja pušit cigaletu, sad bum ja pušil, sa ću ja jednu cigaletu izvadit i puši ću, a daj upali mi, još puham – pušim, mama di je onaj upaljač; ajmo plavit kuću, daj ti naplavi, daj mi pomogni*) te se pravi da on intervjuira druge kao što se njega (*samo iz moje luke, kak se ti zoveš, daj ti malo pričaj...*). Analizom se došlo i do podatka kako dijete u svom mentalnom

leksikonu ima i riječ *čovjek* kao i *ljudi* (*da ti donesem još neke ljude; ja imam čovjek*), no još ne zna da su te dvije riječi zapravo riječi iste paradigme.

4.1.2. Drugo analizirano dijete za hrvatski jezik – Antonija

Kao dokaz da ne usvajaju sva djeca jezik jednakom brzinom i u isto vrijeme, svjedoči transkript sljedećeg djeteta, Antonije. Naime, njeno praćenje započinje gotovo pola godine kasnije od prvog analiziranog djeteta, Vjerana, odnosno na početku godine i tri mjeseca te je ono u prvih par mjeseci dosta kratko, a kasnije se, kad dođe do tzv. leksičkog brzaca, proširuje. S njome najviše komunicira obitelj čija imena brzo uči i s kojom je veoma povezana.

U to je doba Vjeran već izgovarao nekoliko riječi dok je kod nje zabilježeno tek brbljanje – *a va va va, a auaegouooge, aba ba bo bo ue* za upućivanje na nešto, ovdje magnetofon te *hm mhm* i *ahm ahm, aha* kao potvrđan odgovor na majčino pitanje *jesi žedna* uz pogled prema čaju, kao i na pitanje *je li baka van otišla*. Prije nego što joj je mama uopće spomenula baku i prije nego je Antonija pokazala na nju, u brbljanju su se između ostalog pojavili i slogovi s bilabijalom i vokalom – *ba baba ma ma mam mama maba bama* koje je onda moguće povezati s bakom i mamom. Međutim tek je *tata*, koje izgovara nakon toga, moguće povezati s prvom riječi s obzirom da se ona pojavljuje i uz pokazivanje na tatu, dakle ima značenje, te je za razliku od brbljanja *mama* i *baba* izgovoreno s intonacijom koje u fazi brbljanja nema, već je ono, kao što je rečeno na početku, samo fonološka priprema za stvaranje prve riječi. Na kraju prvog transkripta artikulira i *doua* što se prepoznaje kao *da*, tj. potvrda na pitanje *hoćeš se dignut?*

Antonija i nadalje brblja *iaai nini a, ha hoa baba ha he, ala alai*, a prije i nakon što baci lopticu artikulira *go* što njena mama, koja sudjeluje s njom u interakciji, povezuje s *golom*, te prstom pokazuje na nju kad je želi natrag. Isto tako, želeći lopticu dati mami, izgovara *mamo mama*, no ovdje već, nakon što su prošla dva tjedna, s intonacijom, dakle i *mama* se može upisati u njen vokabular kao riječ koju poznaje. Štoviše, riječ *mama* ovdje je u funkciji tzv. holofraze, što znači da ima više značenja od osnovnog pa je prema tome *mama* uz kimanje glavicom potvrđan odgovor na majčino pitanje *jesi našla lopticu*. Osim *da* i *aha* poznaje i suprotno, tj. *ne* koji izgovara kad je mama upita *ne da ti tata lopticu?* Primjer je djeteta koji ne izgovara puno riječi, ali zato povezuje geste i riječi, npr. na *bravo* plješće, a kad mama

kaže da je potjerala muhicu van, pokazuje prstom na prozor te njome maše kako bi odgovorila mami na pitanje kako ju je otjerala. Jednom riječju ovime se potvrđuje teza iz uvoda koja kaže da neverbalnim iskazivanjem dijete nadomješta ono što još ne može izraziti riječima, dakle verbalno. Zabilježeno je i povezivanje riječi i predmeta – uzima lutkicu i izgovara *dete* (*dijete*). Došavši do mame s njome i govoreći *je do mama*, može se pretpostaviti kako je *je* prvi zabilježen glagol, a pokazujući drugu igračku, govori *teta te ta te* potvrđuje glavicom mamino pitanje da je to *sito*. Alveolar *t* iz riječi *sito* javlja se i u slogovima *te ta* u čemu se onda može naći povezanost, isto kao što joj *ta* kao prvi slog riječi označava *tamo* u odgovorima na pitanja koja počinju sa *kud* i *gdje*, ali i *to* kad pokazuje ananas što je isto odgovor na pitanje *gdje* (*a daj pokaži mami di je ananas*). Još jedan glagol izgovara ponavljajući *nema* za mamom, no kao *neaa* ili pak *nena* (nešto kasnije i *nema*) uz slijeganje ramenima te *nana* za bananu. U slikovnici također točno imenuje i artikulira *jaje* dok isto kaže i za *limun* vodeći se sličnošću oblika, a kad čuje riječ *naranča*, pokazuje je na drugoj stranici. Govori *dalje* i lista slikovnicu pa nakon *morski pas* ponovno ponavlja *paa*, a *ko* izgovara na stimulus *kornjača* što pokazuje da je sposobna ponoviti početne glasove određenih riječi. Zamjećuje se kako se Antonijin rječnik pomalo razvija: vidjevši kuhara u istoj slikovnici kaže *deda*, a baku doziva sa *pako* obezvučujući početni glas *b*. Nadalje, izgovarajući *tata*, *meća*, *meka* i pokazujući na vrata i koš za smeće, želi reći mami kako je tata otišao baciti smeće i kupiti joj mlijeka odgovarajući pritom na njena pitanja (*tatu si zvala, kud je otišao tata, i kud je onda otišao*). Osim *meka* (*mlijeka*) izgovara i *caja* (čaja), dijelnim genitivom, isto kao što je to viđeno i kod Vjerana u prethodnoj analizi. Nakon *mama*, *tata*, *baka*, dijete izgovara i *deda* lupkajući nožicama o pod po čemu majka prepoznaje da je ljuta na njega (*jesi ljuta na dedu; aha*). Vrativši se na pitanja za mjesto, sada već na *kuda* odgovara *neku* (nekuda), a kad baka izađe van, umjesto *baka* kaže *beba* (podudaranje glasova *b-b*, ali se u tom trenu i igra s bebom) pa nakon što je mama ispravi, doziva ponovno baku kao i ranije *pako* pokazujući na nju kroz prozor. *Beba* nakon toga ponovno koristi, ali u odgovarajućem kontekstu, i to kad mami, uzevši je za ruku, pokazuje bebu koju želi da joj dohvati. Na igračku mikrofona pravi se da pjeva čime pokazuje ponovno povezivanje predmeta sa riječju, ali onda pokazuje i na pravi mikrofona od magnetofona – zna da su to slične, odnosno jednake stvari. Artikulirajući *boti* ponavlja za mamom *baci*, s točnim početnim i završnim glasom, i to ne neposredno nakon što je čula riječ. Nakon *je* i *nema*, ovo je treći jednostavni glagol koji prema transkriptima Antonija poznaje.

Prva umanjenica zabilježena kod Antonije je umanjenica *mamece* (*mamice*) koja dakle ne označava nešto manje, već mama od milja, a koristi je u trenutku kad se s mamom mazi i u dobi od godine i pet mjeseci. Pokazujući na sliku, izgovara *beka i ceka* pri čemu su zadnja dva glasa identična traženom pojmu te *bako* umjesto *pako*. Može se primijetiti kako stalno koristi oblik u vokativu. Već drugi put izgovara zamjenicu *neka*, prvi puta za sličicu hobotnice, a sada za spomenutu sliku, te prvi puta glagol *neću*, ali u trećem licu jednine – *neće*. Ovdje riječi *caj* (*čaj*) i *meko* (*mlijeko*) koristi bez da ih vidi želeći tako označiti da je žedna, gladna te ponavlja *nema* kad mama kaže da *nema više* te još jednom zajedno s rječicom *ne*, dakle artikulira dvije negacije istovremeno (*ne, nema*). Prvi imperativ je *nemo* (*nemoj*). Nakon *ta* za *tamo* artikulira i *tu*, iako riječ kao mjesni prilog ponavlja za mamom, i to u situaciji kad su njih dvije pronašle baku koja im se u igri sakrila. Ponavlja i glagol *buba* (*boli*) te odmah nakon toga izgovara i *beba* jer i ovdje primjećuje sličnost, ovdje fonološku.

U dobi od godine i pol prvi je put zabilježena osobna zamjenica *ja*, kako bi, prema navedenom objašnjenju, odbila pomoć i pokazala da može sama, te prilog uz zanijekani oblik glagola biti (*opet i nije*). Uz to pokazuje na papir po kojem je šarala, ali koji je i dalje prazan, tj. olovka kojom je pisala ne piše pa ona prepoznavši što se dogodilo, u trećem licu to i opisuje. Iako je nešto ranije upotrijebila oblik *neće* referirajući se na sebe, ovdje dva puta zaredom ispravno koristi *neću*, čime odbija drugu olovku koju joj je mama pronašla, pa sa *dugin* traži novu, *drugu*. Isto kao i kod Vjerana, ovo je jedna od riječi koje se relativno brzo javljaju u rječniku djeteta, isto kao i riječ *dokovo*, koju njena sugovornica prepoznaje kao *gotovo*, no Antonija se u ovom slučaju ne vodi njenim značenjem, već se i dalje nastavlja penjati pa se još ne može sa sigurnošću utvrditi je li ovo usvojena riječ ili ne. Uz gore navedeni imperativ *nemo* (*nemoj*), ovdje izgovara još jedan – *čekaj*, ponovno negodujući te *čekaj još* želeći još jednu gumicu, *drugu* (ponovno izgovara, sada jasnije, *dugu* izostavljajući glas *r*). Na početku samog praćenja odvojene slogove *te ta* u brbljanju ovdje spava u *teta* misleći na spikericu na televiziji, a kad je upitaju *koju tetu*, koristi pokaznu zamjenicu *ova tu tetu* čime ponovno izgovara riječ, no ovog puta ne u kanonskom obliku, tj. nominativu, već u akuzativu, u padežu u kojem joj je pitanje *koju tetu* i postavljeno. Kad grli majku kaže pucu (*pusu*), dakle koristi ponovno isti padež i povezuje grljenje i poljubac kao bliske riječi koje često dolaze zajedno. Na kraju još jednom kaže *teta*, ali uz riječ *simo* (*ovamo*), još jedan mjesni prilog u dijalektalnom obliku, kako ga čuje od drugih u svojoj okolini. Nakon ispravnog *neću*, oblik *oće* za sebe ionako opet izgovara u trećem licu što je i tipično za razvoj. Imenuje *ključ*, vidjevši ga, kao *kuč*, bez palatala *lj*. Riječ *evo* koristi s osobnom zamjenicom

ga što je i za očekivati jer često dolaze u sintagmi, ali i sa *na* (*evo na*) koje ponavlja (*na na*). Nakon toga je majka opominje govoreći da se ne kaže *na* (iako je to čula od njih), već *izvoli* što ponavlja kao *voji* dok pruža majci olovku. Za nju, umjesto *piše*, kaže *pisa* koja je još jedna greška do koje dolazi zbog poopćavanja. Posljednja je riječ u ovom prijepisu *lopač* čime misli na loptu.

Za sedmi mjesec prve godine dostupna su tri duža transkripta (početak, sredina i kraj mjeseca) što potvrđuje kako se interakcija proširuje. Ponovno se javljaju riječi *dugu* (*drugu*) i točan oblik u prvom licu jednine *neću* u specifičnim kontekstima što pokazuje njegovu usvojenost, a nova jednosložna riječ, tj. ona koja je prvi puta zabilježena je *daj* kad nešto želi. Još neki od jednostavnijih dvosložnih glagola koje Antonija izgovara su *čita*, u trećem licu jednine, i to nakon što joj mama donese slikovnicu (može se povezati s *mama čita*, dakle glagol je u ispravnom licu), *kupa* kad vidi sliku djeteta u kadi (ponovno ispravno lice), *geda* (*gleda*) želeći reći kako ona gleda slikovnicu (treće lice umjesto prvoga) te *piča* (*priča*) kad uoči mikrofon i magnetofon. U slikovnici stoji i slika mame i djeteta te Antonija imenuje *mamu*, a na postavljeno pitanje *čija mama*, ona odgovara *ovom deta* što je dvočlani iskaz sastavljen od pokazne zamjenice i imenice u genitivu *ovog djeteta*, a imenuje i *curicu* (*cuica*). *Bicikl* imenuje kao *cikoj* (zajednički glasovi *-cik*) te kad je mama pita ima li ona bicikl izgovara *da* i pridjev *veika* što joj mama potvrđuje (*da, kad budeš velika, onda ćeš imati bicikl*). Može se vidjeti kako pridjev u ovoj situaciji ne ponavlja za nekime, već ga sama artikulira, isto kao i kad samostalno kaže *sapun je to dok listić* ponavlja sa *itić* te također govori *tu je*. Pomoćni glagol *biti* u trećem licu upotrebljava tako u svom govoru za imenovanje predmeta i pokazivanje mjesta, a negirani oblik u prvom licu množine *nismo* ponavlja za mamom kao i glagol *ima*, a kasnije za sebe i točan oblik *nisam* kao odgovor na *nisi?* Vidjevši papuče na slici nekoliko puta kaže *šapa* (*šlapa*) te, kad mama to shvati kao *šapa*, Antonija pokazuje na papuče – očito je kako dijete razumije i jedan i drugi pojam. Penjući se na stolac izgovara *goje* (*gore*) pokazujući poznavanje odnosa *gore-dolje* koji je i Vjeran veoma rano usvojio, a igrajući se loptom izgovara *gabi egetaš* što majka prepoznaje kao *zabi nogometaš* pa je tako ponovno pokazano kako dijete povezuje situacije, odnosno osobe i radnje s predmetom (*loptač*). Štoviše, osim nogometa poznaje i košarku pa bacivši loptu u neku košaru artikulira *kos*.

U sljedećoj situaciji mama i dijete sjede za stolom te se čuje televizija, a kad mama upita Antoniju što se to čuje, ona odgovara *izija*, a zatim i *izija čuje* što je prvi zabilježen primjer konstrukcije sa subjektom i predikatom, bez obzira na činjenicu da nedostaje povratna

zamjenica *se*. Nakon što još jednom čuje riječ *televizija* od mame, *izija* proširuje u *vizija*. Na pitanje *gdje je* ponovno odgovara sa *tamo je*, ali ovdje još i sa *goje* – dokazuje usvojenost priloga *gore* kao mjesnog. Sa *cuni cuni* želi reći kako netko zvoni na vrata, majka to prepoznaje i upitavši je *zvoni?* Antonija tada kaže *zoni*. Ovdje se još jednom vidi koliko je interakcija roditelja ili nekog drugog sugovornika dobra za dijete, jer tako ono ne samo da uči nove riječi, već i održava one postojeće. Igrajući se skrivača s bakom, plaši je onomatopejskim uzvicima (*buu*), ali i ponavlja odnos *nešto je tu/nečega nema* pa tako dijete samo kaže *nema ga*, s osobnom zamjenicom u genitivu te na *koga nema* odgovara *gugija*, također u genitivu (iz objašnjenja se saznaje kako Antonija sama za sebe ponekad kaže *gugi*). Onomatopejom odgovara i na drugo pitanje *ijju* mašući pritom rukicom kad je baka pita kako je tata išao sa zastavom, te pokazuje kako je plesala koristeći glagol *gledaj*, odnosno samo prvi slog riječi *gle* što je ujedno i njena kraća inačica koju koriste i odrasli i djeca, u ovom slučaju za privlačenje pažnje – *ge vako (gle ovako)*. Glagol *baciti* koristi uz upitnu riječ u dativu što je pravilna rekcija (*komu bacim*), a na pitanje *koga baciš* odgovara riječju u akuzativu (*tetu; koju tetu; jamiku – jasminku*) i pokazuje to rukom. Nakon toga kaže *ode i kucu* pa dodaje i prijedlog kad je se pita kuda (*u kucu*). Vidi se kako je upotreba određenih padeža već visoko razvijena što će se vidjeti i dalje jednako kao i razumijevanje značenja glagola (kad se nešto baci, toga više nema). Kad je se pita voli li tetu Jasminku, ona odgovara *mamu*, dakle povezuje riječ *volim* s mamom, a spominje i *bikija* i *teta* (iz konteksta se doznaje da *teta* ima psa *Brikija*). Glagolom *pimi (primi)* pokazuje kako ona prima *Brikija* te onda svoj izraz ispravlja na točno lice ubacivši i zamjenicu – *ja pima*. Kad se spomene neki *Zvonimir (vona, vonac)*, Antonija opet to povezuje sa situacijom koju poznaje te izgovara *pao je* u perfektu i to pokazuje (*e opa*) te ponavlja *joj*. Osim *Zvonimira*, spominje se *Igor*, a kad je mama pita gdje ga je vidjela, ponovno koristi prijedlog *u* da označi mjesto iako s krivim nastavkom za lokativ – *igo tamo je u paki (Igor, u parku)*. Osim *caja* i *meka*, sada moli i *soka*, i dalje u dijelnom genitivu. Za razliku od prijašnje situacije s muhom, sada je i imenuje (*muča*), a prekrivajući glavu krpom, kojom ju je otjerala, mama joj govori da je *maškarica*, te Antonija ponavlja *makica*, tj. prvi i zadnji slog (*ma-*, i nastavak *-ica* koji je tipičan za umanjene). I dalje koristi *goja (gore)* i *tu* kao mjesne priloge i druge (*malo, jako*), a isto tako imenuje radnje i osobe koje vidi (*jubi – ljubi, mama, cijica, ovaj vuti – vrti*, kasnije i *bude jodija - rodila*) te riječju *duga (druga)* ovdje razlikuje osobe. Glagolima također opisuje ono što sama radi, no u trećem licu jednine (*gore se pentraš?; ide da – idem, piča – priča*). Iz spomenutih se riječi kao i kod *Vjerana* vide početnički problemi u izgovoru palatala i glasa *r*. Kad čuje nekoga da vani razgovara, zove ih s *teta* ili pak *stiko (striko)*, izgovara dijalektalno

kaj i frazu *e judi judi (ljudi ljudi)* vrteći glavicom i oponašajući tako odrasle, odgovara sa *nita (ništa)* na pitanje *i šta onda* te broji na poticaj (*kako tonija broji?; jedan, ti, četii, pet, šec – jedan, tri, četiri, pet, šest*). Od glagolskih načina i dalje je u govoru prisutan imperativ kad naređuje mami, tj. traži od nje da nešto napravi (*tu cavi – stavi, peva – pjevaj*).

Sljedeće je praćenje sredinom devetog mjeseca. Odmah na početku izrazom *očem još* zabilježena je još jedan neispravno upotrijebljen oblik glagola *htjeti (hoću)* te *čestica* još kojom pokazuje da želi nečega više, u ovom slučaju *bobončića* (ponavlja za mamom *bombončića*) te se obje pojave događaju opet i kasnije. Ubrzo isti oblik glagola dobro koristi kao *neću* i u višičlanom iskazu i samostalno (*ja neću vikati*) te u još jednom takvom iskazu koji se sastoji od samog oblika kao dopuna neodređenom glagolskom i načinskog priloga – *oču vako dužati (hoću ovako držati)* te prije toga u njegovu nenaglašenom obliku – *ja ću ovak*. Prepoznaje suprotnosti određenih riječi, tj. pridjeva *veliki* i *mali*, pokazujući na satove (*onaj je veiki – e taj je mai*). Iskaze nadalje proširuje pa tako konstrukcije u ovoj dobi imaju i subjekt i predikat te objekt: *ja san dobija cijeće (ja sam dobila cvijeće)* te to cvijeće imenuje (*a kaj je ovo, južica*). Kad tati da mikofon, kaže *na* pa je mama opet ispravlja čime usvaja i riječi koje izražavaju pristojnost (*kako se kaže na?; voi – izvoli, moim te – molim te*). Uči nove riječi i ponavlja stare u kanonskom obliku ili padežu (*mikofon, žica, sat, pjevati, tikica, bacija, u omaju, kavu*) te koristi *kao* da bi izrazila usporedbu – *ti ko kajun/haun (klaun)*.

Za dob od godinu i deset mjeseci prisutna su čak četiri transkripta. Kako dijete sve više riječi spaja u sintagme i veće rečenične konstrukcije, može se reći da počinje razdoblje leksičkog brzaca. Antonija izražava svoje želje ponovnim izricanjem suprotnosti te ovdje pravilno izgovara palatale (*ja neću ovo – ja ću vako, puti me – pusti me, ti kupi meni babončića ka nemam babončića – ti kupi meni bombončića kad nemam bombončića, nije opano – ta je opujana – nije oprano – ta je opuljana/zaprljana*), koristi oznake za budućnost u situaciji kad ne može primjerice odmah dobiti nešto (*suta, pose – sutra, poslije*), traži predmete (*di je; tko gdje je; voka – olovka*) te odgovara na pitanja objektom ili posvojnim pridjevom (*šta gledaš?; koju seće – kolo sreće, čiji je to tata?; moj*) i postavlja ih u određenim situacijama pa tako upita baku koja oblači jaknu npr. *kud ideš?, imaš deka? (dečka)* ili kad je mama pita *kako je fina vodica, jel da*, ona nju isto pita za kavu (*i tebi kava?*), a neke situacije i opisuje riječima (*deda je umoran, sad se ide pajčiku, bakom*) ili pak riječima i gestama (podigne šalicu da nazdravi i govori *ja ću tebi kuciti – kucnuti*). Govoreći o iskazima upućenima njoj samoj, može se primijetiti kako na svaki odgovara u prvom licu s pravilno upotrijebljenim glagolom (*ideš? – idem, nemoj proliti kavicu – ne bum, jesi pospremila – jesam*). Rečenice koje sama

izgovara, osim u prezentu (*igam – igram se*), također su u futuru i perfektu (*ja sam pemija – spremila, ja sam tu poijaja – prolijala, ja ću tebi ovo kinuti – skinuti*), a u istoj rečenici i slažući svoje igračke koristi nekoliko mjesnih priloga (*ide doje tu, pa tu ide goje, tu ide nakat – dolje, gore, natrag*) te vremenski *ja idem tamo oma (odmah)*. Pajčiku je riječ koju je Antonija naučila za glagol *spavati* te je svi koriste u interakciji s njom. Broj *dva* koji je ranije nedostajao u brojanju, tu je prisutan (*jen, da, ti, četii, pet*). Prepoznaje zubara na televiziji (*ide bavu*) te govori kako je bila kod *tete dokoice (doktorice)*. Gledajući slikovnicu, Antonija imenuje domaće životinje (*tu je koka, tu je petić, maca, a to je pesek, a to je pače*) te traži od mame da joj čita priču (*čitaj piču*). Prvi put je zabilježena rima (*vidi kako sam jep pep*). Kad je mama pita što će ona nacrtati, odgovara *a nacutati ću cukicu – crkvicu*, a s iskazom *evo cukica* pokazuje da razlikuje akuzativ i nominativ. Zatim daje mami da ona crta (*evo možeš ti*), a kad je upita što, Antonija joj kaže *ti cutaj sučeke, možeš moje; crtaj sunčeke, more*). Prije svega na spomen *bojica* traži *cuvenu*, no iako boje poznaje kao riječi, još ih ne razlikuje (*s kojom bojicom ćemo nacrtati sunčeke; pavom – plavom; a žuto, di je žuta*). Nakon što mama nacrtava more i kaže kako će se uskoro Antonija ići kupati na more, ona sama nadodaje i *pivati (plivati)* čime pokazuje kako povezuje aktivnosti s određenim mjestom te isto tako nabraja tko će sve biti tamo, i to u nominativu (*kuma senija, kum mišo i meina, ozana*) dok za jednu baku kaže *ići će dedom*, dakle koristi instrumental, ali izostavlja prijedlog kojim se osim sredstva imenuje i društvo, a za drugu da *ne za pivati (ne zna plivati)* ponovno pravilno upotrijebivši oblike.

Na početku sljedećeg snimanog razdoblja (1;10;21) stoji transkript cijele situacije u kojoj se Antonija igra i razgovara s lutkicama adekvatno koristeći velik broj riječi dok se ponegdje još javlja pogreška, tj. zamjena prvog i trećeg lica jednine (*oće mekeca, oćeš, evo možeš, budem ti ja daja, oće još, dobo, odi, bude ja nunaja*). Uči višesložnu riječ *čokoladice* ponavljajući je za majkom kao *kotojadice* te je zatim i koristi u odgovarajućem kontekstu (uzima torbicu i pravi se da ide na posao: *naš, ja ide na poso, bude ja tebi kupija kotojadice*). Sljedeća situacija u kojoj se igra je upravo u kontekstu trgovine kada ponovno koristi potrebne riječi (*daj mi kuha i kotojadicu, koko, pet, fava*). Kao i u prethodnom transkriptu gdje imenuje osobe koje će biti na moru, ovdje imenuje koga voli, i to u akuzativu (*baku anu, baku maju, dedu vadu, bikija*), a kad je mama pita gdje su oni, Antonija odgovara *na fesetama*, tj. *u Sesvetama*, a tamo još ima *bikijia i uju i unicu, i dedu fanu i dajaca, tetu jaminku*. Može se primijetiti kako na glagol *imati* i *voljeti* ispravno odgovara stavljajući imenice u akuzativ, a kad imenuje osobe, odnosno odgovara na pitanje *tko*, čini to u nominativu. U trenu kad se u igri baka pravi da plači, dijete

je miluje i govori joj *nemoj pakati, bude pošo* oponašajući tako i ovdje odrasle.

Iz posljednjeg transkripta s godinu i deset mjeseci vidi se kako slažući Lego kockice s tatom uči boje te ponavljajući za njim, ali ne netom nakon što je tata to rekao, kaže mami da će napraviti *neboja (nebodera)* i rukicama pokazuje koliko je to visoko. U razmaku od nekoliko sekundi izmjenjuje i pogrešan oblik *oćem* i točan *neću*. Kako djevojčice stvaraju situacije za igru slične onim stvarnima, pokazuje i trenutak kad Antonija traži *babiku (barbiku)* i *kena*, dakle imenuje svoje igračke i radnje koje im ona sama namješta da čine (*oni se jubiju – ljube*) nazivajući to ljubavlju (*to je ljubav*). Također već u ovoj dobi sudjeluje u stvarnim situacijama kao ravnopravni sugovornik s odraslima, npr. razgovara na telefon s bakom i djedom (*što radiš; igam – igram se, di je biki, oćem dedu, bok, kako si; dobo, hoćeš li ići van; aha u paka – u park, ade bok*). Primjećuje se kako prijedlog *u* pravilno upotrebljava da označi mjesto, no riječ stavlja u pogrešan padež. Ponavlja za mamom te govori kako mora *buzo picigi (brzo piškiti)* te odlazi u kupaonu.

U sljedećem mjesecu pokazuje poznavanje veznika *i* koristeći ga na početku i u sredini kako bi izrazila da nešto učini zajedno s nekime te kako bi uključila i sebe samu (*mama ili tonija?; i mama i tonija, i ja sam čitaja*). Kad je mama pohvali, dijete joj govori da ide u prvi razred (*ja idem u puji razjed*) te joj imperativom naređuje da je pita koliko ima godina u pravilnom licu (*a ti pitaj koko imaš godina*) nakon čega joj pokazuje *pet* što nije točno, ali je blisko izjavi da ide u prvi razred čime pokazuje da zna da za to treba biti stariji i imati više godina, tj. povezuje riječi s izvanjskom stvarnošću. Majka joj zatim objašnjava da će imati dvije godine u sedmom mjesecu te da će tada puhati svjećice što ona ponovno s pomoću veznika *kao* uspoređuje s drugom djevojčicom (*ko matina – kao martina*). U sintagmama je rekcija pravilna (*papaji tojicu – papali torticu, ja vojim mejinu i ozanu – volim melinu*), a akuzativom odgovara i na pitanja (*što kum mišo ima – klavir, gitaju – gitaru*), te opet nabraja osobe u nominativu, ovog puta odgovarajući na pitanje tko će njoj doći na rođendan (*iva, david, matina, matea*) i koristi ispravan padež uz prijedlog *od*, dakle genitiv (*ive*). Antonija odgovara baki nakon što joj kaže da ne može nositi vodu u sobu (*pa mojam, pa neću pojjjati*) te se svađa s njome govoreći joj pridjevom da je *jočeta (zločesta)* i glagolom te isključnim veznikom kako bi ga naglasila da *samo piča piča (priča priča)*. Još jednom dokazuje da je usvojila prijedlog *kao* i veznik *i* kad joj mama daje da pere suđe pa ona kaže *ko mama i ko baka, i žičicu, i tanuić* imenujući tako predmete iz kuhinje s kojima je u doticaju te pokazuje da zna što se još može prati (*i majo kosu opati*). Glagoli za koje se pokazalo da je u ovoj dobi usvojila su sljedeći: *ujajaja (ljuljala), bacija (bacila), mijajaja (smijala)* te poznaje imena svojih

roditelja, Draženka i Davora, a glas *r* i dalje izbjegava ili ga izgovara kao *j* (*mama daženka, tata davoj*). Da pridjev veliki *postoji* u njenom mentalnom leksikonu, već je pokazala ranije, a ovdje to potvrđuje ponavljajući za mamom komparativ istog, *veći*, i pokazujući to rukama.

Potkraj prve godine zabilježena je kod Antonije sposobnost prepričavanja razgovora (*baka maja pitaja kad će doći, a ja vejim futa – pitala, velim*) te pretvaranja kako razgovara na telefon s prijateljicom (*bok anamajija - anamarija, jesi dobo – dobro, jesi, a jel kašaš – kašlješ*, komentira mami situaciji s tipičnom pogreškom u konjugaciji glagola na *-ati*: *kaša – kašlje*, te ponavlja za njom *mojaš ići dokojici – moraš ići doktorici* i nastavlja razgovarati *teti banki – branki, zaš – znaš, budeš iša – išla*). U oba slučaja pokazuje širok raspon riječi, vrsta riječi i njihovih oblika. Onaj koji je prvi put upotrijebila je futur drugi, i to nekoliko puta (*budeš iša, bude došla*), glagol *morati* kako bi izrazila obavezu (*mojam ivanu nazati – moram ivanu nazvati*) i imperativ s karakterističnim nastavkom *-aj* (*ti nazaj - nazovi*).

Nakon druge godine mnogo je zabilježenih složenih rečenica, višestrukih konstrukcija, raznih novih oblika riječi i novih riječi uopće u Antonijinom govoru. Česte su i dijalektalne riječi kao rezultat ulaznih podataka od okoline: *nekaj, kaj (kaj oćeš), zakaj (zakaj ti mene minoš)*, te upotreba futura drugog (*buš pevaja*) i svršenog oblika glagola *biti kaj bude, budemo tam, budem te ja učija*. Dijete je i dalje vješto u uporabi imperativa općenito – *odi vidi hajnicu (haljnicu), slušaj malo*, kao i konstrukcija s imperativnim oblikom glagola *dati*, bilo u njegovu osnovnom značenju ili potičući na nešto – *daj mi mao to (malo), daj ti pjevaj, daj me simaj (snimaj), ajde idemo se simati (snimati)*. Osim spomenutih vremena i načina, koristi i druge te ih i negira – *mi smo gedai (gledali), pivaja sam (plivala sam), nisam pesala (plesala), ne mogu voziti koica (kolica), ja sam gotova, ja ću se digiti (dignuti)*, a isto tako odgovara drugima u ispravnom licu ponovno negirajući: *ja sam se bojala za tebe – nici (nisi)*, a poznaje i oblike modalnih glagola (*moram peniti – prenijeti, ne mogu voziti*), kao i posvojnog (*igrati se*). Osim glagolskih, pokazuje i usvojenost imenskih oblika koristeći određene padeže i odgovarajuće nastavke te u nekim slučajevima u konstrukcijama s njima i prijedloge (*kaj smo kupili?;koicu i sadojed – kolicu i sladoled, s kim si se igrala?;sajom i ivanom – sarom, na čemu se voziš?;na biciku – na biciklu*). Prijedlog *na* redovno zamjenjuje sa *u* u izrazu *na fesetu* kojim označuje mjesto – *u sesvetama*, a poznaje i *kod* za označavanje mjesta i *sa* za društvo ili sredstvo. Zabilježene su tipične pogreške poput reda riječi kad su u pitanju enklitike te rod posvojnih zamjenica (*daj mi jopticu moju, tu je mi – tu mi je, ko to ovo kupi je – tko je ovo tu kupio, matina i tata njegov – martina i njen tata*). Osim roda, pogriješila je i u

padežu s nenaglašenim oblikom osobne zamjenice (*kaj ne bu me baka to uzeja – kaj ne bu mi baka to uzela*), no u drugom slučaju to čini ispravno (*daj mi mao to, daj me snimaj*) pa se može smatrati da su one usvojene kao i sljedeće: *mene/me, koja, tebi/ti...* Zamijećena pogreška kod glagola je oblik za treće lice množine koji prethodno čuje i onda ponavlja i za treće lice jednine i prvo množine (*tamo stanuju – a di je tata stanuju, a di mi stanuju*). Ostale greške one su koje se javljaju zbog više puta spomenutog poopćavanja - *očem, džiti, pojedeti, vojiju se, jubiju, donesijo...* Rečenice koje niže smisljeno su povezane, npr. *ne znam di je pijateljica, nekud je otiša, u vtić je otiša (ne znam gdje je prijateljica, negdje je otišla, u vrtić je otišla)*, među njima su i nezavisno složene poput *molam papati mokića, ali ne mogu sad pličati (moram papati smokića pa ne mogu sad pričati – upotreba veznika za suprotnu umjesto sastavnu rečenicu), sad ju tažim, ali nema je (sad ju traćim, ali nema je), ja sam jeka fava baka, a ona je jeka mojim (ja sam rekla hvala baka, a ona je rekla molim)*, ali i zavisne rečenice čiji su primjeri vremenska: *kad ideš ti na poso, onda ja budem iša na pac (kad ideš ti na posao, onda ja budem išla na plac), ja ću sjedit dok ti ovo simaš (snimaš)* i objektna: *čekaj da pronađem jakiku (jaknicu)*. Da upija ono što odrasli govore, dokazuje još jednom i izraz koji izgovara prolivši čaj – *joj bože, gava luda gava (luda glava)* te glumi u igri da je doktor s riječima točno određenima za takav kontekst (*sa ću ja tebe posušati, kini ovo, dišite, moja vaditi kv, mavo kašaš; sad ću ja tebe poslušati, skini ovo, moraš vaditi krv, malo kašlješ*). Za odraslima isto tako ponavlja njoj još nepoznate riječi i fraze istovremeno ih učeći – *kazeta, tenisice, suja (struja), outumat (automat), pečeno, semafoj (semafor), cveni kiž (crveni križ)*. Usvojila je riječi kao što su *dosta, još, više*, te hranu i piće izriče dijelnim gentivom *daj mi malo čajeka, mekeca, kojice*, a uz riječ *zajedno* izgovara i *mi te uz okeće se, zautio se* čime pak pokazuje poznavanje sličnosti značenja obje riječi. Kad se radi o sličnosti i poznavanju značenja riječi, *otvor na kazetofonu* imenuje *ustima*. Međutim, kao što je bio slučaj i kod Vjerana, neke riječi još nije usvojila, ali poznaje nadređenu kategoriju kojoj pripadaju i *broš* i *naušnice* pa ih prema sličnosti zamjenjuje – *očemo tebi metiti bošića (hoćemo tebi staviti brošić)*. S druge strane s više puta ponovljenim riječima *vejiki – maji (veliki – mali)* pokazuje da je usvojila i suprotnost. U njenom su rječniku česte umanjnice, npr. *cujica, mamunčići, sonić, kojica, jukica, kigica...* Neke su od novih, većinom višesložnih, riječi i fraza u njenom mentalnom leksikonu zabilježene tijekom druge godine života, sljedeće: *sepenice (stepenice), pokaviti se (pokvariti se), kantica, taman, sušajica (slušalica), gumbići, teško, šešir, batejije (baterije)* itd.

4.2. Poljski jezik

Odabrani za poljski jezik su, kako se i ranije spomenulo, Jaś i Kasia koji također kao i hrvatski govornici svoj jezik, od brbljanja i najjednostavnijih slogova razvijaju do veoma visoke razine kada upotrebljavaju i složene oblike poput kondicionala, zavisnih rečenica i sl. U slučaju poljskog jezika, objašnjenja su istraživača nešto duža i opširnija nego u hrvatskom jeziku te time podsjećaju na kombinaciju dnevnčkih zapisa s longitudinalnim istraživanjem. Također u ovom jeziku postoji veći broj kraćih bilježenja tijekom dana u mjesecu koja su potom spojena u jedan duži prijepis.

Zbog razlike između glasova u hrvatskom i poljskom jeziku, valja napomenuti da će se kroz analizu ovog jezika manje pravilno izgovorene riječi bilježiti fonetskom transkripcijom, dakle onako kako ih je dijete izgovorilo.

4.2.1. Prvo analizirano dijete za poljski jezik – Jaś

Kao što je bila i riječ na samom početku rada, praćenje razvoja poljskog jezika kod dječaka Jasia traje znatno duže, od tzv. njegovog hrvatskog ekvivalenta Vjerana, čak do šeste godine šestog mjeseca. Za potrebe ovog rada, dakle njihovu usporedbu, uzet će se u obzir jednako razdoblje pa će se analiza prvog djeteta za poljski jezik zaustaviti na tri godine. Praćenje počinje mjesec dana kasnije, odnosno s navršenih jedanaest mjeseci. Sudionici komunikacije i interakcije s Jasiom od prvog dana je njegova obitelj, najviše mama i baka te starija sestra koju često spominje.

Iako je prvi transkript veoma kratak, mogu se prepoznati slogovi *lalalala* za koje u opisu stoji da ih izgovara kao da pjeva, dakle nazire se nadolazeća intonacija i pojava prve riječi. Sljedeći slogovi *da dak* upravo su pokazatelj toga jer izgovarajući ih, želi da mu se vrati predmet koji mu je majka uzela prema čemu bi ti slogovi, fonetski slični ciljanoj riječi, mogli imati i značenje *daj*. Nešto kasnije ga u govoru i prikladno upotrebljava. Ostalo što je zabilježeno su sljedeći glasovi: *ada ada te atak tek tadek mma. Tadek* kao osobna imenica se ne može uvrstiti u riječ s obzirom da ne postoji referencija na riječ. Također su u objašnjenjima, koja se javljaju u transkriptu, zabilježene česte radnje djeteta poput bacanja stvari, udaranja njima po stolu uz slušanje zvukova, smijeha i praćenja stvari. Sljedeća je djetetova radnja, s navršenom godinom, pokazivanje prstom na stimulus (*pokaż Bożię! wyciąga rączkę i*

wskazujący paluszek w stronę obrazu). Reagira na pitanje *gdzie mama, baba, tata, Hania*⁸, a ponekad *tata, mama* izgovara i sam, referirajući se točno na te osobe, bez prethodnog podražaja, pa se one mogu smatrati kao prve zabilježene u njegovom rječniku.

Mjesec se dana nakon navršene godine iz transkripta vidi kako nove samostalno izgovorene riječi osim *dat*", *ne, tata, mama, baba* nisu zabilježene, ali zato ponavlja *gada gada* dok neke riječi ne želi te brblja *ej taka taka taka, la la ale, e de go dek, edegede, a bag, dadak* itd. Što je specifično za njegovo brbljanje, gramatički su nastavci koji su tipični kod umanjena u poljskom jeziku (*-ak, -ek*). Nadalje, iz nekih se slogova mogu prepoznati poljske jednosložne i dvosložne riječi (*lata, la twa, ja, dla, ale*) koje su ovdje ipak još uvijek bez značenja potrebnog da bi se na njih gledalo kao na prave. U ovom je razdoblju zabilježen i prvi dvočlani iskaz sastavljen od onih riječi koje poznaje – negacija *ne dać* koju Jaś izgovara na mamin iskaz *daj piłeczkę*, iako mu *n* još nije omekšano u izgovoru (*nie*). Prema tome, vidi se da je sposoban, iz konjugiranog glagola koji čuje, izvesti njegov neodređeni oblik, a onda i sam izreći *daj*. Što se tiče razumijevanja, zabilježene su primjerice riječi *otwórz, zamknij, chodź tu, zostaw, nie wolno, nie ruszaj* kao zapovijedi te *gdzie oczko, nosek, włoski* pri čemu miješa *uszko – oczko, ząbki – buzia, język*. Riječ *mama*, osim u nominativu, dozivajući je izgovara i u vokativu (*mamo*) što je prvi primjer upotrebe drugog nezavisnog padeža uz nominativ.

Sljedeći je mjesec zabilježeno da i dalje prevladavaju tvrdi suglasnici (*twarde sylaby - p, b, f, w, s, z, c, ch, dz, n, m, l, ł, k, g, t, d, sz, ź, cz, dź, r*) te prozivodi onomatopejske zvukove *miau* i *kokoko* na pitanja *jak robi kotek* i *jak robią kurki*. Glagol *dać* stavlja u prvo i treće lice (*dam, da*) samo ih navodeći, bez referiranja na sebe ili neku treću osobu. Dotadašnji *ne* ovdje prvi puta izgovara omekšano kao *nie*.

S godinom i tri mjeseca Jaśu baka prvi put naređuje da donese krpu (*Jasiu przynieś szmatę*) s time da se ona kao pojam spominjala u njegovom okruženju. Dijete krpu i donosi, a nakon toga je baka zamjenjuje s ručnikom na što on odgovara *mma mma* (može se shvatiti kao *nie ma, nie ma*). Jednako tako, kad čuje da se spomenuo *telefon* u interakciji nevezanoj za njega, ali u njegovoj okolini, trči do njega i uzima slušalicu i stavlja na uho. Ovakve situacije pokazuju da, iako riječi nikad do tada nisu bile usmjerene direktno prema djetetu, ono ih razumije, no da su one i usvojene moći će se reći tek kad ih i izgovori. Kad ga se doziva *Jasiu, Jasiu*, odgovara jedino ako nije nečime zaokupljen. Potiče ga se da ponovi sintagmu

⁸ ovdje su vlastita imena na većini mjesta zapisana velikim početnim slovom, pa se tako bilježi i u radu, za razliku od hrvatskog

moja mama nakon čega on ponovi samo njen prvi član, tada svoju prvu zamjenicu, i to posvojnu *moa* te prvi pridjev *moky* (s tvrdim *y* kao što i je u riječi koju ponavlja – *mokry*). Niže u prijepisu može se vidjeti kako je i sam njegov izgovor tvrd te da i inače više koristi u govoru *y* nego *i*). U trenutku kad treba na wc, govori *si-si* kako ga je i naučeno te maše za pozdrav čemu s godinu i pol dodaje izgovor *pa-pa*. Sljedeći mjesec praćenja ljubi medicinsku sestru u obraz te joj daje ručicu kako mu je i rekla.

Još uvijek brblja (*a, gy, tita, ka ka*), ponavlja *tada tada* kad mu majka pokazuje kako *deszcz pada* te govori *tiku tak* i pokazuje na kazaljke vidjevši sat. Također ponovno pokazuje prstićem dijelove tijela nakon što ga se pita *gdzie Jasiu ma oczka/gdzie masz nóżkę* (i u trećem i u prvom licu jednine). Prepoznaje i mamin nos, a ne samo svoj. Nazive još ne zna izgovoriti, ali zato istovremeno pokazuje i prvi put tako izražajno izgovara mjesni prilog *tu* pa *tuta* (*tutaj*), a pred kraj četvrtog mjeseca i *tam* (razlikuje dakle ono što je bliže njemu od onog daljeg), obje nakon pitanja koje počinje sa *gdzie*. Naučio je i glasanje ostalih životinja (*jak robi krówka – muu, jak robi baran – bu, jak robi piesek – au au*) te imenuje *auto* vidjevši ga kroz prozor, a s godinu i pola to će mu biti naziv za sva vozila (*auto to*). Prema objašnjenjima, oblik *dam* sve češće upotrebljava u raznim situacijama te izgovara trosložne riječi bez značenja poput *kanata, takapa* s uključenom asonancom.

I pola godine poslije prvog rođendana, slogove i niz glasova upotrebljava za određene stvari. Tako za ono što je prljavo govori *ba, a-a-a* za sve što ima veze sa spavanjem, *bem* kad padne ili se spusti na tlo s neke visine, *papa* za jelo (*co Hania je?; papa*), ali *cucu* za slatkiše koje traži (*dam cucu – dam* umjesto imperativnog oblika *daj* koji inače zna upotrijebiti te su to dva oblika koja najčešće i koristi, *dać* gotovo više zasada i ne). Nož (*nóż*) je sljedeći predmet koji imenuje kad ga vidi od čega su prva dva glasa jednosložne riječi izgovorena tečno, a na poticaj *powiedz ciocia* izgovara *tiocia, totia*. Ovime osim izgovora riječi *ciocia* pokazuje i razumijevanje riječi *powiedz*. *Mama* i *baba* ponavlja često te su i ovdje, kao i u hrvatskom jeziku, ove riječi holofraza, tj. pojavljuju se za više stvari pa tako nose više značenja. U imenu *Olga* obezvučuje *g* (*Olka*), a *Haniu* već neko vrijeme naziva *Ada*. Za sliku klauna (*cyrkowiec*) koju vidi govori *pam* što se odnosi na *pan/pani*, a tu činjenicu potvrđuje kasniji *pam* i *pama* kako imenuje dječaka i djevojčicu. Za igračku *bębenek* (poticaj u deminutivnom obliku) govori *bembem* (*nazalno e* ispred zvučnog glasa izjednačuje sa *m*), a *batwan* ponavlja kao *bambam*. Kad se već govori o umanjenicama, valja spomenuti kako shvaća da se *oko* i *oczko* odnose na istu pojavu – *powiedz Jasiu oko; oko,oko, a pokaż oczko; oko*. Osim usvojenih mjesnih priloga *tu/tutaj, tam*, u mentalni leksikon uvrštava i *tędy* koji ponavlja za mamom.

Mma je za *Jasia* i dalje *nema*, a kad ga majka upita *czego nie ma* odgovara u odgovarajućem padežu *auta*, dakle nezavisnim padežima dodaje se i prvi kosi, genitiv.

I dalje sva vozila imenuje *autom*, dodaje i oblike poput *umanjenica*, s odgovarajućim nastavkom (*autenka*, *autolka*), a odrasle muškarce koje sretno *tata*. Nekoliko puta ponavlja *baba* u deminutivnom obliku kao *babka* u sintagmi s *Ada* te je to njegov prvi dvočlani iskaz sa subjektom i apozicijom isto kao *tita Baba* čime imenuje poznatu osobu (*ciocia Basia*). Prepoznaje i druge pokazujući na njih i imenujući ih, npr. *Ebka* (*Ewka*), *baba*, *ciocia Tita* (*Tosia*). Uz to prvi put artikulira i dvočlani iskaz u kojoj upotrebljava glagol, iako u krivom obliku, i objekt – *papa dam* (*papa daj*). S istim glagolom i izrazom *ne da* (*nie da*), dakle usvojenim glagolom, i negacijom koju još uvijek izgovara neomekšano, u ovoj je dobi prvi puta zabilježeno i da se Jaś referira na sebe, i to u slučaju kad uzme sestri pernicu pa mu ona naređuje da je vrati (*oddaj*). Da bi odgovorio na pitanje *co ci mamusia zrobiła, co?* artikulira opet dvočlani iskaz ovaj put sastavljen od subjekta i predikata, koji nije glagol, već onomatopejski *bam* koji se odnosi na glagol *udariti*, tj. *uderzyć* – *mama bam* ili *mama pff* kad upali cigaretu. Igrajući se sa sestrom i lutkom, Jaś igračku naziva *lala* (potkraj transkripta i *lalka*) te, kad mama hrani lutku tjerajući ga tako da jede, izgovara ponovno takav iskaz, s riječi koja već više liči glagolu s obzirom da ima i nastavak *lala papa*. Uz već poznati *dać* konjugira i ostale glagole: *mieć* – *lala ma*, *chcieć*, odnosno prvo i drugo lice jednine *chcesz* – *ciem* (kasnije *cem*) i *cieś* omekšavajući početak, ali s ispravnim gramatičkim nastavcima, te *jechać* koji stavlja u treće lice jednine i kombinira sa svojom omiljenom riječju – *auto jedzie*. Ponovna jednosložna, ali nova riječ je *kot* koju izgovara nakon što ga baka upita *co to jest, Jasiu, kotek, kotek?* Ponavlja je nekoliko puta i kao *umanjenicu* i u genitivu (*kotek, kotka*). *Woda* izgovara pravilno, u *mąka nazalno a* ispred glasa *k* artikulira kao *om*, a riječ *zgoda* za tatom ponavlja prvo izgovarajući *uda* pa *duda, duda, kulka* kao *kola* nakon čega artikulira ispravno cijelu riječ dok trosložnu *ksiązeczka* pojednostavljuje na *kolebka* što i dalje ima tri sloga. Druga zamjenica koju je usvojio je pokazna *to* koju povezuje s mjesnim prilogom *tu* (*który paluszek boli, ten tu?; to tu*, a nešto kasnije i *ten tu, tamto*) te upitnu zamjenicu *kto* također artikulira kao *to* kad ponavlja *kto tam – to tam?* Kao i predstavnika hrvatskog jezika čestica *joś*, odnosno *jeszcze* u poljskom javlja se dosta rano pa je tako Jaś zasad samo ponavlja za mamom (*jecie*) kao i imenicu u instrumentalu (*linijką – ninijkom*) i u genitivu s prijedlogom (*do kąta*). Primjećuje se kako se njegov rječnik pomalo širi i u okviru određene vrste riječi i općenito svih vrsta riječi. Kao rezultat toga sredinom godine i sedam mjeseci Jaś proizvodi tročlani iskaz (*ada da papa*), a neposredno nakon i jednostavnu rečeničnu

konstrukciju od četiri riječi s apozicijom, subjektom i proširenim predikatom (*baba Ada da papa*). Da je glas *r* problem za izgovor i u poljskom jeziku svjedoči riječ *piórko* (koje ponavlja – *pólko*) i prvi načinski prilog *prędko* koji sam izgovara (*pemko*, kasnije *pędko*) i slaže s njime rečenicu – *mama papa pemko*, te sljedeći mjesec svoj rječnik upotpunjuje i količinskim koji ponavlja za mamom (*mało*). Međutim, glas koji također predstavlja problem za izgovor u ranoj dobi, kao palatali u hrvatskom (iako ponegdje i ovdje, npr. *nózka* – *nunka*, *ciocia Zio* – *tita Lo*), glas je *ł* (*piłka* – *pipka*, *bułka* – *buka*). Posljednja riječ u ovom transkriptu je *gumka* koju pokazuje i imenuje, prvo kao *bumka*, a onda ispravno ponavlja za mamom.

U transkriptu od godine i osam mjeseci, javlja se mnogo novih riječi, kako dijete raste, sve se više razvija i njegov rječnik. Imenuje stvari koje do tada nije, uz pokazivanje na njih ili ne, te je među njima podosta umanjena te daljnjeg izostavljanja glasa *r* i *palatala*. Neke od novih riječi su sljedeće: *myko* pa *mys* – *miś* (prije *lala*), *tolebka* – *torebka*, *selek* – *serek*, *noga*, *mleko*, *buty*, *siška* uz glagole (*dam*, *mam*) – *szyszka*, *klu* – *klucz*, *kuniki* – *koniki*, *kanko* – *kolanko*, *dula* – *dziura*, *dom*; zatim ponavlja *muka* (*mucha*), *kantan* (*kasztan*), *grzybek* (*bybek*), *siczka* (*świeczka*), *gdzie Anka* (*dzie Anka*, *dzie*), *książka* kao *konka* ili nakon nekog vremena *koszka* koju prije nije uopće znao te *z mamą* u instrumentalu i *do mamy*, *do palku*, ali bez prijedloga ili pak *do mama*, s prijedlogom, ali u nominativu. Na *gdzie* odgovara sa *tu*, a nove riječi koje zna slaže u konstrukcije s otprije poznatima (*mama papa meko daj*) te poznaje i oblik *tylko* (*tylko tu*). Baka ga podučava izgovarati *cześć* (*cieś*) s još u to vrijeme prisutnim pokretima ruke i noge. Za *kartu sam* kaže *kalta*, kasnije i *kajtečka*, a nakon nekoliko dana donosi tati sličicu i govori *tatko jeś katka* (*jest kartka*), dakle usvojen je i oblik glagola *biti*. Uz glagol u imperativu *chodź* stavlja imenicu najprije u nominativ, a zatim u vokativ (*ot mamu*, *tatku ot*, *anka ot*). Vrteći se u krug ponavlja *tance*, *tance* (*tańczę*), a negirani oblik glagola *mieć*, *nie ma*, sada izgovara točno ili *nima* te, iako je ranije uz negaciju po pravilima upotrijebio genitiv, ovdje, ponavljajući za tatom ili pak sam, artikulira imenicu u kanonskom obliku (*nie ma wody* – *nima woda*, *nie ma jajko*) dok u drugom slučaju uz nju opet veže genitiv (*toca ne* – *koca nie*). Uz taj glagol u jednostavnoj konstrukciji i dalje koristi svoju riječ za hranu, tj. *jesti* – *lalka nie ma papa*. Za razliku od te naučene negirane čestice *nie* koju je već koristio više puta, *tak* je ovdje u prijepisima zabilježen tek prvi put. Novi glagoli koji se javljaju u njegovu rječniku su također imperativni oblici *taj* (*wstawaj*), *duś* (*ne duś*) i *wesz* (*weź*) te *atuj* (*ratuj*) koje ponavlja za drugima. Njemu već poznatom obliku *daj* sada dodaje i prefiks *od-* pa time upisuje glagol više na svoju listu. Na pitanje *jakie ma Jasiu majteczki*, on odgovara pridjevom u ispravnom padežu – *mokre*, ponavlja *spalony* bez početnog glasa

(*palony*), a za jelo sam kaže da je *gone* (*gorące*). Kad vidi sestru da jede krušku, govori *tu abko* (*tu jabłko*) čime bez obzira na pogrešno imenovanje, pokazuje da prepoznaje kategoriju voća. Želeći nešto imati što mu nije dozvoljeno više *ja*, no pritom se ne zna govori li svoje ime pa tako za sebe koristi treće lice, što nerijetko i je slučaj u ovoj dobi, ili pak osobnu zamjenicu u ispravnom obliku. Da uči i usvaja nove riječi, dokazuje i činjenica da sve članove kategorije vozila ne naziva više samo autom, već njima odgovarajućim nazivima (*rowel – lower, motol – motor, taltol – traktor*). Za lokomotivu, čije istoimeno dječje djelo Juliana Tuwima često čita s tatom, kaže *fufa* pa prema sličnosti tako imenuje i *kombajn*. Ponavlja pitanje *w której ręce* (*w której ręce*) te sam na njega i odgovara – *w tej ręce* povezujući tako *której* i *tej*. U ovoj je dobi dijete spremno već i iz jednog glagolskog oblika načiniti novi (*babcia by płakała – paka baba*), neovisno o tome što je počinjena greška zbog poopćavanja i u poljskom (*paka* umjesto *placze*). Uči i nove ponavljajući za drugima u dobrom licu (*kocha – kofa*) ili ih konjugirajući (*czytać – czyta*), dok neke, sada sam spominje u prezentu, bilo da su ranije zabilježeni u imperativu ili se javljaju prvi put u njegovu govoru – *mama dusiś* (*dusisz*), *jasiu ga* (*gra* – odnosi se na sebe samog u trećem licu jednine), *anka posia* (*poszła*). Pridjev koji je dijete usvojilo (*mokry*) zna preoblikovati u prilog u odgovarajućoj situaciji, tj. na odgovarajuće pitanje (*jak jest na polu Jasiu, jak?; mokro*). Osim naučenog *pa pa* za pozdrav na odlasku, sada upotrebljava i formalniji oblik (*dzienia – do widzenia*), a naučio je pozdrav i na početku interakcije (*dzińdoma – dzień dobry*). Štoviše, za starijima ponavlja i *proszę bardzo* i *proszę pana* (*posie baldzo i posie pana*). Imenica u akuzativu još nije zabilježena pa tako je i u slučaju s glagolom *daj* upotrijebio imenicu u nominativu (*daj kawa – daj kawę*), međutim, kad je akuzativni oblik jednak nominativu, on artikulira riječ koja je *rodzaj niemęskoosobowy* u genitivu (*co Jasiowi włożyć na nóżkę?; bufka – butka*). Odgovor *apka – jabłka* na pitanje *co dziewczynka niesie* na koncu je u pravilnom padežu (iako može biti i da nosi jednu jabuku pa bi *ablka* ponovno bio genitivni oblik). Potiče druge da broje s njim pa time pokazuje zainteresiranost za učenje – broji do pet, izostavljajući jedan i četiri (*va, ci, pięć – dwa, trzy, pięć*). Potkraj ovog transkripta, zabilježene su i čestice *też* i *już* koju ponavlja (*to nie dla ciebie Jasiu; to też nie, zrobileś już sisi; luź*) i vremenski prilog *teraz - teraz*. Gledajući televizijsku emisiju, ponavlja sintagme *jelki dom, jelki okęt, duzi okęt* (*wielki dom, wielki okręt, duży okręt*) upijajući tako nove imenice i pridjeve.

U devetom mjesecu prve godine s jedne strane Jaś uz već usvojene riječi, nastavlja imenovati i ponavlja pa tako i usvajati mnogo novih riječi svih vrsta, u kanonskom obliku ili nekom padežu: *masina* (*maszyna*), *mioltelkę* (*miotelkę*), *daleko, muška* (*muszka*), *ucikaj* (*uciekaj*),

smiędzi (śmierdzi), dobry wieczól (dobry wieczór) i dzińkunie (dziękuję), londo (wolno), obudzić... Neke riječi s druge pak strane povezuje s prethodnim kontekstima gledajući primjerice televiziju (*nema okęt duzi*) iako još jednom dolazi do pogreške kad se radi o padežu u kombinaciji s negacijom (*nie ma okrętu dużego*), međutim izgovorivši *dużo* automatski sljedeću riječ stavlja u genitiv (*dużio ludzi*). Prvi je put uopće u transkriptima jezika zabilježen broj, i to redni u sintagmi s imenicom (*dugi bambam – drugi bałwan*), a iz objašnjenja se doznaje kako su poticaj njegovom izgovoru bila dva snjegovića koja je vidio također na televiziji. Otada se brojevi javljaju na više mjesta: *dugom (drugą)* također izgovara kad želi dobiti još jednu lutku te *jeden i drugi* kad broji mačke (*jeden kotek, dugi kotek*). Odgovor na pitanje *co dzieci robiły?* je *kąpa*, dakle oblik u neodgovarajućem broju i bez povratne čestice *się* s obzirom na to da se radi o povratnom glagolu, isto kao što mu ona nedostaje kad imenuje pojavu koju vidi (*ogent pali* umjesto *ogień się pali*) ili činjenicu (*anka boi amolota – anka się boi samolota*). Da ne miješa više genitiv i akuzativ, pokazuje kad na pitanje *co Jasiu ma?* odgovara u akuzativu *kunik (konik)*. Prilog *prędko* koji je usvojio sad ponavlja za sestrom u komparativu *pędzej (prędzej)*. Glagol *móc* u prvom licu upotrebljava pravilno u prezentu *mogę mogę* te ga stavlja u potrebno lice, npr. *mama maluje* dok perfekt ili ponavlja (*podarl – podarł*) ili sam izgovara (*posiel – poszedł*), a zamjenjuje dva suprotna značenja (*otóż – otwórz* umjesto *zamknij*). Kad je već riječ o suprotnosti, pridjeve *duży i mały* koristi paralelno (*mali kotek, duzi kotek*). Poznato je već da je glagol *daj* jako čest kao samostalan i u sintagmi s nekim izravnim objektom, no ovdje je zabilježena konstrukcija u kojoj dijete izgovara i neizravni objekt, odnosno nenaglašenu osobnu zamjenicu u njegovoj službi (*dej mi meko - daj mi mleko*). U igri si već u ovoj dobi stvara kontekste situacija, na primjer pretvara se da se ne može izvući od mjesta gdje se zavukao te traži pomoć prikladnim riječima za takvu situaciju (*lantunku – ratunku, ulaga – uwaga*) te povezuje svoja i neka druga stanja s riječima (spava mu se, odlazi u sobu i govori *łóżko*, kad baka ugasi svjetlo, kaže *temno – ciemno*, skida cipele i čarape pa kaže *boso*, mama mu obuče jaknu, on njoj na to izgovori *djąć – zdjąć* itd.). Da prijedloge još nije u potpunosti usvojio i da ih ne koristi, može se i vidjeti kad stavlja karte u kutiju, ali izgovara samo puke riječi *kalty, puldelko (karty, pudelko)* kao i za oznaku mjesta *tam pokoju* bez prijedloga *do*, ma da imenica je u genitivu dočim kad ponavlja za drugima, ponovi i prijedlog (*pójdzeimy do domu*). Zabilježena iznimka je prijedlog društva *z* uz koji stavlja i imenicu u instrumentalu (*gdzie byłeś; pacel ajciu z nianią, z kubusiom – spacer*) i *w* kojim odgovara uz *altasie (w warszawie)* kad ga se pita *gdzie mama była?* Uz *już, jeszcze*, usvaja i prilog *dość* koji izgovara netom nakon *jeszcze*. Potkraj transkripta zabilježena su analizom dva slučaja gdje Jaś uz *nie* niže imenice u genitivu i time

pokazuje da mu to pravilo postaje prirodno (*nie ma pesieka – nie ma pieseka, nie mogę flaszeczki*). Izgovara četveročlanu rečenicu koja sadrži i subjekt i predikat i oba objekta – *baba da atankę łyżką (baba da śmietankę łyżką)*.

Sa deset mjeseci i godinom dana dijete potvrđuje da je sve što je ranije upotrebljavalo i zadržalo u svom rječniku, a također ga nadopunjuje novim riječima i oblicima koje kao i ranije ili ponavlja za nekime ili ih samo artikulira. Problem se još tu i tamo javlja kod uporabe genitiva s negacijom – upotrijebljen oblik *spineczek* povalja u nominativu množine, bilo s negiranim glagolom ili bez njega (*nie ma pinečki – spineczki*). Isto tako usvojeni oblik *przyszedł* umjesto *przyszła* rabi i za žensko lice (*mamusia pisied*). U naučene suprotnosti dodaje i pridjeve *cieple, gorące* nasuprot *zimne (teple, golące, zime)* te ponavlja *duże* i *male* stavljajući ih u dobar padež kao dodatak imenici *jabłko*. Osim spomenutih opisnih pridjeva koji su u službi pridjevskog atributa, imenicom u genitivu riječ stavlja u službu imenskog atributa (*kapelusz tatusia*). Štoviše, i rječicom *nie* u jednostavnijoj konstrukciji može izraziti što želi, a što ne (*szynki dać, buleczki nie*) kao i što je sposoban opisati cijelu situaciju koju vidi ili čuje (*baba sije uto mamusi – baba szyje futro mamusi, baba tajga matkę – baba targa szmatkę, bila godzina unasta – była godzina dwunasta*) te odgovoriti na pitanja koja se tiču njegove okoline (*gdzie mama pojechała?; do Atali – do Warszawy, kiedy wróci?; e tolek – we wtorek, gdzie Hania idzie?; anka idzie eligię – na religię*). Iz zadnjeg primjera se vidi kako mu prijedloga u sastavljanju konstrukcija ponekad još uvijek manjka iako je imenica koja ga slijedi u odgovarajućem padežu (*auto jedzie galazu – auto jedzie do garażu, oda goląca aganku piści – woda gorąca w saganku piszczy*). Jednako se događa i kod povratnih glagola gdje još uvijek izostavlja povratnu zamjenicu *się* (*golącie kali Jasiu pazil – gorące kaloryfery Jasiu się parzył*). Međutim niže iz transkripta se saznaje to nije uvijek slučaj (*do szkoły, w kąciku, do góry...*), dakle riječi postoje u njegovom mentalnom leksikonu, pitanje je samo kada će ih upotrijebiti. Povezuje nogu stolca sa svojom istovremeno je pokazujući čime dokazuje razumijevanje višeznačnosti riječi (*krzeselko nie ma nóżki – jaś ma nóżkę*). Može se primijetiti da Jaś isto kao i Vjeran koristi svoje ime (*Jaś, Jaśko*) umjesto zamjenice *ja* da bi se referirao na sebe, a uz ime ponekad koristi glagol u prvom licu (*jaśko iść nie mogę*), a ponekad pak u trećem (*Jasiu wozi Ankę*). Bez obzira na postojeću situaciju ili kakav izlazni stimulus koji mu daju roditelji, dijete samo može započeti interakciju (*jaśko koscia mamusię - kocha, już się wyspalam – już się wyspałem, jasiu myty*).

Analizom posljednjeg transkripta praćenja prve godine, potvrđuje se poznavanje imenskih riječi i njihovih oblika u svim padežima, te glagolskih kako u prezentu i infinitivu, tako i u perfektu i imperativu. Prvi je puta ovdje zabilježen i futur prvi, no fali mu glagol biti (*lwał zęby – będzie rwał zęby*). Osim izoliranih riječi, stavlja ih i u odnose s drugim riječima tvoreći tako jednostavne i složnije rečenice koje sadrže svoje dijelove. Na pitanje *co to jest* i *gdzie* dijete odgovara imenovanjem i pokazivanjem na tu stvar te opisuje situacije kojima je svjedok. Koristi *bardzo* za pojačavanje izrečenog, ovdje *przepraszam* koji se često javlja sa spomenutim pojačivačem (*babuniu, baldzio babusię epasiam - babuniu, bardzo babusię przepraszam*) te više puta ponavlja fraze za pozdrave i ostale za pristojnost.

U drugoj se godini, osim pogrešaka zbog poopćavanja, koja su ionako sastavni dio jezičnog razvoja, može reći da je jezik ovog djeteta već u ovoj dobi visoko razvijen. To dokazuju brojne složene rečenice, zavisne ili nezavisne, višečlane konstrukcije, sročne sintagme, pravilne rekcije, nove višesložne riječi s mnogo umanjena i sl. Neke od takvih riječi su sljedeće: *poduszka, iłtanek – przystanek, ziemniaczek, kielownica – kierownica, zięciwiłscie – rzeczywiłscie, ciężarówka, apaltek – naparstek, zięajomi – zięajomy, kółeczko*, itd. Do ovog razdoblja riječ u dativu, koji postaje sve češći, još nije zabilježena (*jasiu urwał nogę mikowi – urwał, mamusia dala lande kalty jasiowi – mamusia dała ładne karty jasiowi, daj babuniu kurom jeść*) za razliku od genitiva koji se javljao u konstrukciji s negacijom pa je time i više puta pogrešno zamijenjen s oblikom u nominativu odnosno akuzativu. Ovdje se analizom transkripta razvoja jezika kroz drugu godinu dokazalo da je formula *nie ma + genitiv* usvojena, tj. da Jaś uz spomenuti negirani glagol (*mieć*) u ovoj dobi automatizirano izgovara imenicu u genitivu (*nie ma jeńcika w asience – nie ma ręcznika w lazience, nie ma kółka, dabiny - drabiny*). Međutim, kod također čestog upotrebljavanog glagola *dać* ova je sustavna pogreška još uvijek postojana (*nie dam ci talę gazetę – nie dam ci starę gazetę*). Kod glagola *szukać*, koji otvara mjesto imenici u genitivu, točni se i netočni oblici još izmjenjuju u upotrebi (*ukam nocną kosulkę – szukam nocną koszulkę*). Primjerom, *nie mozem znaleźć figurki*, u slučaju da se radi o jednini imenice, također može potvrditi ispravnost i usvojenost kombinacije negacije i oblika u genitivu. Ono što je ovdje pogrešno, oblik je do kojeg dolazi zbog poopćavanja (*nie mozem*). Drugi su takvi primjeri sljedeći: *piszem, kupim, spadniem, pójdem, robim* (kasnije tek *robię*), *chcem, musim*, dakle tipična pogreška u prvom licu jednine koje završava na *-ę* (1. i 2. konjugacija). Isto se događa i kod prvog lica složenog oblika futura glagola biti (*będziem/będęm*). Kod ostalih lica toga poopćavanja nema (*jak pejdziiemy peź odę – jak przejdziiemy przez wodę, idziemy do sklepu, co ta dziewczynka niesie, jak się nazywaś – nazywasz, jasiu pali papielos – jasiu pali papieros*). Iz posljednjeg se primjera vidi kako se

ponekad dijete i dalje referira na sebe koristeći treće lice. Imperativnih je oblika i dalje mnogo (*pij, ostań, idź, powiedz...*), a posebno se često javljaju oni za skretanje pažnje sugovornika na nešto što dijete želi (*zobac, patś – zobacz, patrz*) te su i ovdje zamijećena poopćavanja poput *odpoń – odepnij*. Isto je i u slučaju perfekta glagola s karakterističnom konjugacijom (*weźmielem – wziąłem, wpadnęłem – wpadnąłem*) dok je kod ostalih ispravno (*zapaliło się, dlatego jechala taż – zapaliło się, dlatego jechała straż, ulwalem nitkę – urwałem nitkę*). U jeziku su djeteta zabilježeni i razni primjeri pravilne upotrebe u svim vremenima tzv. glagola kretanja (*czasowniki ruchu*) koji su karakteristični u poljskom jeziku, bilo da označavaju smjer (*ukierunkowany*) ili ne (*nieukierunkowany*): *jedziem, chodzim* (ponovno poopćavanje u prvom licu jednine – *jadę, chodzę*), *auto jedzie*, također s različitim prefiksima koji nose svoje značenje u odgovarajućem kontekstu (*nie pójdziemy na pacielek, bo deścik, jasiu będzie zjeżdżał na nanečkach z góli*). Neki od tih glagola (*pojedziem – pojedę, przyjdzie*) označavaju istovremeno usvojenost upotrebe i drugog oblika futura (*pyniesie – przyniesie*). Ostali ne tako česti oblici glagola do kojih se došlo analizom su tzv. *imiesłów przymiotnikowy czynny* koji se slaže s imenicom na koju se odnosi (*śmierdzące auto – śmierdzące auto, nie śpiący jestem*) te drugi način uz imperativ, *tryb przypuszczający*, odnosno kondicional (*nie ulwiem mu główkę, bo by tasięk pakal i Jasiu za taśkiem by pakal – nie urwię mu główkę, bo by ptaszek plakał i Jasiu za ptaszkim by plakał*). Što se tiče prijedloga, usvojeni su zajedno s imenskom riječi u padežu uz koje dolaze (*do Basi, ze mną, dla mnie, u cioci, ali w Szwosowicach, na morze – nad morze, a pole – na pole, w lasu – w lesie*). Jedna od te vrste imenskih riječi kategorija je zamjenica čije se gotovo sve podvrste javljaju u transkriptu, bez obzira što glavnu osobnu zamjenicu *ja* ponekad još zamjenjuje s vlastitim imenom. Osim osobnih u nominativu, ali i drugim padežima (*mną, ci, mi, mię, mnie*), često se javlja zamjenica *co* u različitim kontekstima (*po co, napisz co ja mówim*) kao i posvojne (*moja, twoja*), povratno-posvojna (*swojego*), pokazne (*ta, tamta, ten, tego, tych*) te povratne u naglašenom obliku (*siobie – sobie*) dok se nenaglašeni oblik još uvijek gubi u jeziku (*boim bałwana tego – boim się, ali ślicznie się uczesała*). Spomenuvši prilog *ślicznie*, valja napomenuti kako ga razlikuje od pridjeva (*śliczny dom, ładny – ładnie, dobry – jak?; dobrze*). Brojeve, osim što ih izgovara nasumice kao i prije (*va, ci, pięć...*), povezuje i s ostalim riječima u veće konstrukcije *jeszcze jeden, z drugiej strony*. Prilog *dużo* također povezuje s količinom pa nakon što izgovori *jedna kówka, duża kówka (druga kówka)*, na to se nadovezuje sa sintagmom *dużo kówek* te rečenicom s upitno-odnosnom zamjenicom *ile* (*widziś ile mam, ile napisałaś*). Imenice u nominativu, za koje postoji pravilo da dolaze uz brojeve dva, tri i četiri, tako su i zabilježeni u prijepisu iz ove dobi (*ci lata mam, dwa lata mam – trzy, dwa lata*), ali s druge strane imenice

uz brojeve od pet nadalje također izgovara u nominativnom obliku (*siedem, osiem jabłka* umjesto *jabłek*). Veznici koji se javljaju su *ale, albo, i, a* (*daj mi ołówcecik albo kredkę, ja jestem duży, a ty jesteś mała*) dok su *ze (że)/eby (żeby), jak i bo* nerijetki u mnogim zavisno složenim rečenicama (*bijem Anię, bo Ania niegećna – biję Anię, bo Ania niegrzeczna, jak będziesz nie gecka, to te weźmie – jak będziesz niegrzeczna, to te weźmie, daj mi łączkę, babusiu, eby nie pandem – daj mi rączkę babusi żebym nie padł* itd.) što dokazuje na početku spomenutu visoku razinu jezika jednako kao i sintagme čiji se članovi slažu u rodu, broju i padežu – *przewróciło się krzesło, czysty kieliszek, naważone jabłko*).

4.2.2. Drugo analizirano dijete za poljski jezik – Kasia

Kasia je dijete čija analiza jezika započinje u isto vrijeme kao i kod njenog ekvivalenta u hrvatskom jeziku, odnosno s godinom i tri mjeseca te praćenje traje do tri godine i devet mjeseci. Iz ranije će se navedenih razloga, jednako kao i kod ostale djece, analiza u svrhu ovog rada završiti na tri godine. Kasia, koja je veoma znatiželjna djevojčica, najviše vremena provodi s mamom pa su tako transkripti razgovori između majke i kćeri te se često spominju i njena braća.

Prva tri transkripta, tj. treći, četvrti i peti mjesec prve godine, kao početni u razvoju, nešto su kraća od ostatka. U ovoj se onda dobi osim slogova, tj. onomatopejskih zvukova poput onoga za pozdrav *pa pa, am am* kad se spomene ručak i *mi mi* koje artikulira mazeći plišanu igračku, javlja i imperativ upućen upravo njoj – *cieć (siedź)*. Takvim zvukovima kasnije imenuje i druge, prave životinje (*muuu, kukuku*), ali ih zadržava i kad poznaje riječ na koju se ti zvukovi odnose (*atio brrr – auto brrr*). Dijete izražava svoje želje pokazujući to ručicom, ali i izgovarajući što želi pa su tako zabilježeni i mjesni priloz *tiam (tam)* i *tu* te infinitiv *pić* kad čuje stimulus *herbata*. Majci se, za razliku od tate (*tata*) i bake (*babcia*), ne obraća samo u nominativu (*mama*), već i u vokativu (*mamo*). Upitnom zamjenicom *co* pokazuje zainteresiranost za učenjem novih stvari na koje se pak referira s pokaznom *to* ujedno ih opet i pokazujući (*to to, to tam? – co to, co tam?*). Kasia je također u ovoj dobi sposobna pridjevom opisati pojave (*mii mii – miły miły, cieci – ciepły*). Konjugirani prezent, kao i imperativ, ili izgovara sama *dam, jes (jest), mas (masz)* ili ponavlja za majkom *śpi (pi)*, kako glagol, tako i imenice *peć (piec), koń (uń, kuń, kań), kem (krem)* i *kosz (kos)* u nominativu, ali i u genitivu (*cuku – cukru*). Glagol *dać*, koji je bio čest i kod prošlog djeteta, osim u prvom licu jednine upotrebljava i u ostalima (*damy, da*) te uz njega veže i česticu *esie/ecie (jeszcze)* kao oznaku

da nečega još želi. S druge strane, kad izgovara *jaja/lala dam* i pokazuje na lutku, također prezentom želi izreći da je hoće (umjesto sa *daj*), a ne da će je ona dati. Imenuje ono što vidi (*mucha, kasia – kasza, mok – smok, mantki – majtki, dim – dym*) i ono što sama crta te istovremeno riječ stavlja u deminutivni oblik (*byzie – buzię, oko ma, ocio – oko ma, oczko*). Može se primijetiti kako je ovdje došlo do pojave prvog dvočlanog iskaza sastavljenog od imenice i glagola, tj. predikata i objekta nakon kojeg slijede i drugi (*boi pama, kycie – boi się pana, kotka, dyma, pania kapke – pania ma czapkę*). Iako se primjećuje uporaba trećeg lica umjesto prvog, što je prema dosadašnjim podacima već i uobičajeno za djecu, kao i odsustvo povratne zamjenice *się* u prvom i glagola *mieć* u drugom iskazu, može se reći da je došlo do pojave eksplozije imenovanja te pravilne, odmah na početku, upotrebe imenice u genitivu uz glagol *bać się*. U još je jednom takvom iskazu nominativ kod djeteta izjednačen s akuzativom i u slučaju ženskog roda (*ciesie goła – czeszę głowę*). Neke su od ovdje zabilježenih umanjena *ksiesiečka (księżeczka), kaniki (koniki)* u množini, te *mapka (malpka)* koju izgovara neposredno nakon *mapa (malpa)*. Tražeći tu igračku, postavlja pitanje sa *gdzie (dzie ta mapa)*. Istom riječju imenuje i *lampu*, do čega dolazi vjerojatno zbog većine istih glasova, dok križić koji je pronašla imenuje kao *bozia* čime pokazuje poznavanje asocijacija na traženu riječ ako već ne samu određenu riječ. Jednako kao i prethodno analizirani Jaś, i Kasia razumije i reagira na različite naredbe (*stój, siadaj, wstań, podaj, podnieś, pozbieraj, odnieś*) iako ih još nije u potpunosti usvojila pa da je u mogućnosti i izgovoriti ih za razliku od *odź (chodź), popa (popatrz), ziuć (rzuć)* i *bij* koji su novi zabilježeni imperativni oblici u njenom rječniku. Umjesto njega se ponekad izražava infinitivom (*iś – iść, pić*). S artikulacijom glasova *mi* i *mija (mój, moja)* evidentirane su i prve posvojne zamjenice u jeziku djeteta, nakon kojih se uz pokaznu *to* javljaju *tiaky (taki)* i *ten* te neodređena *inny* koja je još jedna mogućnost izražavanja želje za nečim drugim. Osim toga i negacija se glagola uz česticu *nie* javlja po prvi put – *nie kcie (nie chcę)*, i to u prvom licu za razliku od prethodnog trećeg u slučaju referiranja na sebe, te *nic*, druga neodređena zamjenica kojom izriče da nečega nema. Nakon mjesec dana od prve analizom zabilježene negacije, javlja se i druga, i to glagola *mieć (nieme - nie ma)* kroz igru kada si pokriva lice i suprotno pa izgovara *a jes – a jest*. Da su glagoli kretanja usvojeni već u ovoj dobi, dokazuje uporaba glagola *iść* u prezentu - *idzie* i *przyjść* u futuru - *przidzie (przyjdzie)* u situaciji kad govori o mami koju čuje da dolazi. Također dijete razvoj svog jezika pokazuje činjenicom da na majčino pitanje *co to* i pokazivanje na glavu, nakon dotadašnjeg *bep leb*, odgovara *gówka to (gówka tio)*, a zatim u vezi s time nastavlja imenovati dijelove tijela poput *nóska (nóżka), buś (brzuszek), pycia (pupcia)*. Međutim riječ *dzidzi* za Kasiu još uvijek označuje *dziecko*. Glagol *siedzieć* osim

prvotno u imperativu sada stavlja i u prezentski oblik *ciedzi (siedzi)*, a na tu radnju ukazuje drugim glagolom, onim koji traži pozornost (*dziś – widzisz*). Sličan takav glagol je *popać, paci – popatrz, patrzy*.

Uz glagol *dać* stavlja imenicu u dijelnom genitivu koji u dobi od godine i šest mjeseci usvaja s pravilnim nastavkom (*dać ciuka – dać cukierka*) dok je do ovog trenutka izgovarala *ciuku*. Drugi je zabilježen posvojni genitiv – *but mamy*, no uz negirane glagole zasad ovaj padež ipak ne upotrebljava (*nie cie danko – nie chcę śniadanka*). I dalje uči nove riječi od svojih sugovornika, kako imenice tako i ostale vrste, većinom dvosložne, ponavljajući za njima (*dziuja – dziura, nasia – nasza, kamyk – kamień, gumka*) ili ih sama imenujući dok ih vidi (*naciek – znaczek, piesiek – piesek, haśtko – ciastko*). Kad popije ili pojede nešto do kraja izgovara *koniec (koniec)* ili *sama* kad želi nešto učiniti bez ičije pomoći. Također je u djetetovu rječniku analizom zabilježeno nekoliko brojeva (*pieć, osiem, dziesięć*) koje izgovara bez nazalnosti. Osim imperativa (*poka – pokaż*) i prezenta koji su česti i u ovoj dobi u trećem licu jednine (*lezi – leży, pisie – pisze*), ali i prvom (*spandne – spadnę*), glagol sada stavlja i u prošlost (*spad Mycia – spadł, psiula Kasia – psuła, była Azia, pośła mucha – poszła*). *Bać się* i dalje izgovara bez povratne zamjenice, ali pored imenice u genitivu kao i prije (*boi pama*). Uz sve veći broj usvojenih pridjeva (*moka – mokra, bunda – brudna*), javlja se prilog *sibko (szybko)*, a kasnije i njegov sinonim *pędko*, te *tędy* uz ostale mjesne koje poznaje od ranije. Pitanjima sa *co* i *gdzie*, pridružuje ono sa *kiedy* (*kiedy poidzie Azia? – kiedy przyjdzie Azia?*). U višečlanom iskazu u ovoj dobi dijete još izostavlja prijedlog (*idzie paciek – idzie na spacer*), a uz visokofrekventnu rječicu *jeszcze*, usvaja i *już*.

Na početku sljedećeg transkripta Kasia se na sebe samu i dalje referira svojim imenom te i ona, kao i ostala djeca, relativno brzo počinje upotrebljavati prilog *na dól* (*iś na dól cie Kasia – iść na dól chce Kasia*). *Jestem* i *szukam* dva su glagola koja nešto kasnije izgovara ispravno u prvom licu i bez svog imena. U prethodnom mjesecu izostavljeni prijedlog *na* sada se, osim u prilogu *na dól*, javlja i u izrazu *chodź na dwór*, ali *do* u *chce Kasia mamy* i dalje manjka da bi ova rečenična konstrukcija bila gramatički točna. Ono što još nadograđuje u jeziku, a nedostajalo je ranije, povratna je zamjenica *się*, prije svega uz glagol *bać* pa tako *boi* u trećem licu razvija u *boję się* u prvom uz spomenutu zamjenicu. Ipak, ovakav oblik još neće postati dosljedan kroz cijeli transkript sve do zadnjeg s navršene dvije godine. Kasia nastavlja s usvajanjem mnogo novih riječi, najviše imenica i glagola pa su time i višečlane konstrukcije sve složenije, dakle sadržavaju subjekt, predikat i objekt (*hombki Kasia miję – ząbki Kasia myje*). Također u jednoj konstrukciji izmjenjuje dva lica za točno određene dvije osobe

(*Dolota pacie, sisis? – Dorota płacze, słyszysz?*). Uz perfekt i prezent te jednostavni futur, u ovom trenutku usvaja i složeni (*będzie pać koka – spać, fajny będzie lebek – chlebek*) da bi na kraju istovremeno koristila oba (*będę zrobić dom/zrobię dom*). Prvotno ni ovdje uz negaciju glagola imenicu ne stavlja u genitiv, već je ona u padežu u kojem je i pored glagola koji nije negiran, primjerice *maś paśki, nie cie paśki (masz pieniążki, nie chce pieniążki)* sve dok kasnije uz glagol *nie mieć* ne bude zabilježena prva pravilna rekcija uz negaciju: *nie ma cejeka (nie ma sereka)*. S druge strane, uz glagol *dać* imenicama ženskog roda redovno pridaje odgovarajući nastavak *-ę* (*daj mi kredkę, dam ci – daj mi kredkę*). Iz ovog se primjera mogu izdvojiti i dvije deklinirane osobne zamjenice u nenaglašenom obliku: *ci* i *mi*. Potkraj je transkripta zabilježena i *mnie* uz prijedlog *dla* (*la mie*). Ranije usvojene posvojne zamjenice *mój* i *moja*, ovdje se ponavljaju u punom obliku za razliku od nekadašnjeg *mi* i *mija*. Riječi pristojnosti *posie* i *kije* (*proszę i dziękuję*) izgovara bez da je itko napominje. Opisivanoj umanjenici pripisuje ujedno i pridjev *mały* (*grzybek miły, mały*) dok pridjev suprotnog značenja *wileki*, odnosno *duży* pridaje kukcu koji je podsjeća na veliku muhu (*taka mucha była, wielka mucha, duzia, duzia*). Paralelno s pridjevom *duży* u jeziku se javlja i prilog *dużo* kojim označuje količinu (*koniki, dużo*), ali i suprotno *trochę* (*tośke*). *Ładnie* je primjer još jednog načinskog priloga izvučenog analizom iz transkripta te se kao takav pojavljuje uz glagol (*ładnie kacze – skacze*), a zabilježeni su i vremenski *teraz* i *dziś*. Iskaz *mama przyjdzie zaraz* ponavlja za sugovornicom na način da riječ *zaraz* zamijeni sa sinonimom *niedługo* (*pcidzie mama diugo*), a dijete je sposobno i usporediti dvije iste pojave s rječicom *też* (*mańta ma papki, kasia też*).

S navršenih osam mjeseci prve godine života, u Kasinom se jeziku prvi puta pojavljuje složena konstrukcija s veznikom, no da bi se takva smatrala zavisno složenom rečenicom, u zavisnoj joj surečenici nedostaje glagol - *umyc lońćke, bo blunna (umyc rączkę, bo brudna)*. Štoviše, njene konstrukcije broje sve više članova od kojih svaki nosi svoju funkciju subjekta, predikata te izravnog i neizravnog objekta kao npr. sljedeća: *będzie Kasia rzuciać kamki do łodi (będzie Kasia rzucać kamyki do wody)*, a da razvija vokabular, pokazuje činjenica da već naučenim riječima pristojnosti dodaje i pojačivač *bardzo – posie bajdzio (proszę bardzo)*. Čest oblik su i konstrukcije sa *trzeba*: *cieba umyc buzia – trzeba umyc buzię...* Što se tiče glagolskih lica, osim u prvom i trećem jednine, sada riječ izgovara i u prvom množine čega je primjer izraz *łozimy butów (włożymy butów)* u kojem je padež taj koji je pogrešan, tj. Kasia i dalje uvijek miješa genitiv i akuzativ. Međutim, *nie ma Hantki, posia Hantka (nie ma Hanki, poszła Hanka)* još je jedan dokaz izbora odgovarajućeg padeža između spomenutih kad u

jeziku dođe do negacije isto kao i s glagolom *szukać* (*sikamy kamyćka – szukamy kamyczka*). Sljedeća neodređena zamjenica koja je zabilježena u transkriptu je *jakiś* u sintagmi *jakiś chłopczyk* (*jakiś chłopczyk*), a koja se slaže s imenicom uz koju dolazi u rodu, broju i padežu, te nešto kasnije *wszyscy* uz koju stavlja glagol u pogrešnom broju (*siści pi – wszyscy śpią*) iako pokazuje da poznaje i treće lice množine (*tam były*). Nove riječi u mentalnom leksikonu djeteta i dalje su većinom jednosložne i dvosložne (*ziaba – żaba, igja – igła, mieci – śmieci, bąk...*) te pokoja trosložna (*ginicia – gąsienica*). Dobivši odgovor na pitanje *co to jest?*; *śliwka* i znajući potom da je jestivo, dijete postavlja novo pitanje *można jeść śliwkę?*, a svako sljedeće postavlja s novim, do sad nekorištenim upitnim riječima *jaki, czyji*. Također dijete je u ovoj dobi sposobno postaviti pitanja poput *co to jest mania, mamu? – co to jest salamandra, mamu?* i *co to naci mania, mamu? – co to znaczy salamandra, mamu?* s ciljem dobivanja objašnjenja za riječi koje joj nisu jasne. Može se primijetiti i kako je u vokativu pomiješala nastavke *-u* i *-o* (*mamusiu, ali mamu*). Uz padeže koje je do sada usvojila, zabilježena je i riječ u dativu *nić Kasia powie panu*. Iz ovakvog se primjera može zamijetiti kako u jeziku na ovoj razini još manjka dvostruke negacije u slučaju kada je ona potrebna (*nić Kasia nie powie panu*). U jednoj rečenici pokazuje vremensko razlikovanje dvaju priloga *potem* i *teraz* iako oni nisu tipičan primjer suprotnosti kao npr. *później* i *teraz* - *potem Kasia pójdzie, teraz nie*. Ovaj transkript završava nadopunom onoga što je na primjeru s njegova početka nedostajalo da bi konstrukcija koju je dijete upotrijebilo bila u potpunosti zavisno složena rečenica: *ak Kasia labi batke to tedy dam batke – jak Kasia robi batkę, to wtedy dam batkę*.

Na način na koji je završio prethodni prijepis počinje i sljedeći, dakle s još primjera zavisnih rečenica, ovdje uzročnih: *nie wono jeść pasiolki, bo Kasia będzie chola – nie wolno jeść fasolki, bo Kasia będzie chora, kasia będzie sić, bo to sije Kasia pięknie – Kasia będzie szyć, bo to szyje Kasia pięknie*. Kao što se iz rečenica može vidjeti dijete se i dalje i u devetom mjesecu prve godine na sebe referira vlastitim imenom, odnosno u trećem licu jednine pa je tako i pripadajući glagol u tom licu (*Kasia cie budzić babcie – Kasia chce budzić babcię*). Uz imenice izgovara i kongruetne im pridjeve (*bzidka siołka – brzydka szcotka, peśka tłaśna – pestka straszna...*). Kako se iz objašnjenja sadržanima u prijepisima doznaje, dijete i dalje često u jeziku ispušta funkcionalne riječi, odnosno izražava se tzv. telegrafskim govorom, i to najviše prijedloge poput *po, z* itd. s tim da je imenica koja ih slijedi u odgovarajućem padežu (*idzie Kasia mamą – idzie Kasia z mamą*) dok *do* pomalo usvaja koristeći ga pravilno (*ziales tu przidzie do mamy – zaraz tu przyjdzie do mamy*) pa ga tako primjenjujući i gdje to nije

ispravno (*idzie Kasia do podłogi umjesto na podłodze*), u ovom slučaju na mjesto imenice u lokativu koji još nije usvojila. Isto tako povratni glagoli sada sadržavaju *się* (*bawi się Kasia*), osim kod već poznatog po tome glagola *bać się* (*boi Kasia misia*). Iako je osobne zamjenice ranije točno koristila u dativu (*mi, ci*), u akuzativu je zabilježena pogreška u njenom rodu (*go* umjesto *jej*: *przikić lali nóske, bo boli nóska go – przykryć lali nóżkę, bo boli nóżka go*). Pretpostavka je da je do nje došlo zbog razlike akuzativa i genitiva u obliku za ženski rod (*ją, jej*) dok je za muški jedan za oba padeža (*go*) pa ju je lakše usvojiti. Oblik u ženskom rodu u akuzativu s druge pak strane koristi prema pravilima (*plastelina, podnieś ją*). Osim u akuzativu, osobnu imenicu stavlja i u instrumental – dobivši olovku, kaže *kasia lyciuje nim* (*kasia rysuje nim*). Što se tiče glagola, infinitivni, imperativni, prezentski i perfektni oblici i dalje su frekventni i pravilni kroz transkript, no analizirajući ih dolazi se do prve pogreške u glagolu koja se javlja zbog poopćavanja oblika (*kaślisz – kaślesz*) te *autembusem* kada dijete deklinira obje sastavnice složene riječi. Također, što je bilo tipično i kod ostale djece, usvaja povezanost oblika *jedna-druga* u situaciji kad joj majka kaže da pruži ruku i kaže joj da je topla, ona upita *a druga?* Brojeve zna iskoristiti i u kontekstu sata, pa tako primjerice sama upita *tóla godzina, siósta? – która godzina, szósta?* te sa zamjenicom *ile* u odgovarajućem padežu – *ile klocków, pięć?* Višekratnim ponavljanjem kroz transkript uči riječi poput *zaraz, kawaleczek, chyba*. Na kraju i ovog transkripta ponovno dolazi nova vrsta zavisno složene rečenice, namjerna s veznikom *żeby*, čime Kasia samo potvrđuje svoj razvoj i da će takvih rečenica i mnogih drugih biti još samo više: *przikić lale musi ziemy nie maźła – przykryć lalę musi żeby nie marźła*.

U desetom se mjesecu prve godine, kao i kod Jaśa, sve što je do tog trenutka usvojeno i potvrđuje. Uz to su zabilježene mnoge nove imenice, glagoli, pridjevi i novi određeni oblici poput prijedloga *koło, z/ze* i *bez* uz genitiv (*bez Kasi, ze strachu/z tego, koło pamfiska – pastwiska*), upitne riječi *skąd* (*kąd ty wzięłaś pióło – skąd ty wzięłaś pióro?*), povratno-posvojne zamjenice *sobie* te zamjenice i imenice u lokativu uz prijedlog (*pisz na tym, po łapie dam*). Druga je imenica u lokativu poopćena, odnosno bez alternacije (*na lońčku – na rączku*), a još su neki od zamijećenih poopćenih oblika glagol u prezentu *gaśka – głaśka* umjesto *głaścze* te više njih u imperativu – *nioś, opowiedziej, pocałowaj* umjesto *nieś, opowiedz, pocałuj*. Prijedlog kao oznaku odredišta koristi uz glagole kretanja (*gdzie mama jedzie, do auta, do łóżka?*). Složeni futur tvori na oba načina, tj. i pomoću infinitiva (*będziemy się bawić*) i perfekta (*będziemy pili*). Nova vrsta zavisno složene rečenice je objektna u kojoj je glavna surečenica glagol koji je naučila i ranije, samo ovdje u još nezabilježenom drugom licu

množine (*paćcie cio labiła Kasia – patrzcie, co robiła Kasia*), a takvim rečenicama izriče i suprotnost (*jak Kasia gziećna to nie bije mama, jak Kasia niegziećna to mama bije – jak Kasia grzeczna, to nie bije mama, jak Kasia niegrzeczna to mama bije*). Osim zavisno složenih u jeziku se javljaju i nezavisne rečenice, npr. *na podłodzie siądzie i lozi siabie gumke – na podłodze siądzie i włoży sobie gumkę*. Često izgovara i konstrukcije s *niech* poput *niech tam będzie* te upotrebljava česticu *za* uz pridjev (*ten nie za duży*).

Posljednji transkript prije navršene druge godine započinje opširnim odgovorom na pitanje *chcesz książkę: taką, o pašku któlen choly – taką, o ptaszku który chory*. Iako izostavlja glagol *jest*, koristi zamjenicu *który* te pokaznu zamjenicu *taka* u odgovarajućim padežima. Koliko dobro upotrebljava padeže, govori i sljedeća zabilježena rečenica: *musi Kasia pokazać mamusi oblaski w siąście – musi Kasia pokazać mamusi obrazki w książce*. Referiranje na sebe vlastitim imenom i glagolskim oblicima u trećem licu počinje postepeno zamjenjivati osobnom zamjenicom *ja* pa prema tome i glagolima u prvom licu jednine (*ja chcę wylażyć, mam nóżki, ja ci pokażę*). Tako se onda počinju javljati i poopćavanja u prezentu prvog lica, npr. *lubiam ją baldzio – lubię ją bardzo*. Veznikom *i* povezuje nekoliko glagola u jednu rečenicu: *chory był i mama mu lobiła pik i bolalo i pakal – chory był i mama mu robiła pik i bolalo i plakał*, a ostale su konstrukcije također sve složenije te sadržavaju i višesložne riječi, npr. *pójdziemy na spacer dzisiaj, zawinie Kasia nogę sobie, podrapała się tak mocno, coś ci do ucha powiem* itd. Ono što je često je i fraza *daj mi* s dopunama u odgovarajućim padežima poput *gawlona – gawrona, cebulkę taką pysną – pyszną...* Jednako tako traži potvrdu onoga što je izrekla pomoću priloga *dobrze* (*Kasia przyniesie ciuku, takie lewkawcio, dabzie? – Kasia przyniesie cuku, takie lekarstwo, dobrze?*). Dijete potvrđuje da je usvojilo pravilo koje kaže da uz negaciju dolazi imenica u genitivu, jedino u čemu griješi je genitivni nastavak, tj. frekventan završetak *–ów* stavlja i na imenicu ženskog roda (*nie ma zapalków*).

Tijekom cijele druge godine, zahvaljujući visoko razvijenom jeziku i mentalnom leksikonu, dijete razgovara kao odrastao čovjek, štoviše Kasia je ta koja postavlja pitanja i potiče konverzaciju. Idući prema trećoj godini, transkripti se šire⁹. Poznaje sve glagolske oblike pa tako i oblike imenskih riječi, njihove konjugacije i deklinacije, te nepromjenjive vrste riječi, a čiji će se sve primjeri niže navesti. Što se tiče njihova izgovora, one s tvrdim suglasnicima poput *sz, cz, ż* izgovara kao *s, c, z* ili pak omekšano, dakle kao *ś, ć, ź* dok potkraj cijele analize izgovara sasvim pravilno *wrzeszczy*. *R* izgovara kao *l* te *y* kao mekše *i*. Neke od novo usvojenih zabilježenih riječi, i to većinom višesložnih su *rzodkiewka, pierścionek, kielbasa,*

⁹ Valja napomenuti da u bazi nedostaje prijepis od dvije godine i pet mjeseci

czereśnie itd., zatim umanjenice poput *ślimaczek, muszelka, koziołeczek, warkoczyki*, brojke *pięćdziesiąt, osiemnaście, dwanaście*, pridjevi *potworny, nieznośny, rozmaity, zastrugany, zajęta, samodzielna*, te okamenjeni izrazi kao *sprawa załatwiona, nie mam pojęcia, nie mogę sobie poradzić, mówi na mnie, moim zdaniem, pani doktor* pod pretpostavkom da ih je tako brzo usvojila oponašanjem odraslih. Prijedloge *od* i *z* proširuje u *ode* pred *mnie* te *ze* ispred *mną*. Prepoznaje suprotnosti između sljedeće navedenim riječima: *kiedyś był mały, teraz jest duży, wejść i wyjść, najpierw i potem, dam – nie dam*. Negaciju uz genitiv u potpunosti usvaja, a u nabranju koristi veznik *ani*: *nie ma tu nic, ani kulki nie ma, ani oółki, ani pióła, ani papiełu, ani gumki, ani scotki – nie ma tu nic, ani kulki nie ma, ani ołówka, ani pióra, ani papieru, ani gumki, ani szczotki*, te koristi i izraz *nie do jedzenia*. Izražava usporedbe pomoću veznika *jak*: *skacę jak smok – skaczę jak smok, ja wyglądam w tym sweteze jak cukierek – ja wyglądam w tym sweterze, jak kogut wyglądam, ja śpiewam jak koza...* Kao što se može primijetiti iz zadnje navedenih primjera, Kasia u svom jeziku nastavlja upotrebljavati prvo lice jednine i osobnu zamjenicu *ja* kako bi uputila na sebe, umjesto donedavnog vlastitog imena. Razlikuje broj (*tu jest kotek, tu są kotki*), no za imenicu u ženskom rodu više puta koristi oblik *dwa* što je pravilno ponovno u većini slučajeva, tj. i muškom neosobnom i srednjem rodu (*dwa bańki wysoko – dwie bańki, dwa koleżanki psydą – dwie koleżanki przyjdą*, ali *dwie kieszenie, dwa ptaski – ptaszki*). Deklinira već od ranije poznatu neodređenu zamjenicu *wszyscy* koja se odnosi na osobe (*napijemy się wsyscy herbatki, dla wszystkich*). Poznavanje složenih rečenica, bilo zavisnih ili nezavisnih, koje je pokazala prije navršene dvije godine, potkrepljuje čestom upotrebom njihovih raznih vrsta i u ovoj dobi, npr. *bądź cicho, bo się pise – pisze, patrz się, co ja tu narysowałam, jak kot ugryzł mnie, to bolalo strasznie, położe cię tu tak, żebyś sobie spała na poduszeczce*, a ono što je prvi puta zabilježeno višestruko je složena rečenica: *ja słam z Michałem do obozu i spotkałam takie dziecko i jej dałam piórka, a ona nie podziękowała – ja szłam....* Novi su glagolski oblici koji se početno javljaju u ovoj dobi, jednako kao i kod prethodnog djeteta, kondicional, tzv. *tryb przypuszczający* (*jakbym posła bez misia, to miś by płakał – jakbym poszła, ja bym tes z mamą posła – ja bym też z mamą poszła...*), pasiv odnosno *imiesłów przymiotnikowy bierny* (*spuchnięte* u *ja mam spuchnięte takie kolano, zjedzone* u *będzie ślicznie zjedzone* i poopćeni oblik *niewypierzona*, tj. *niewyprana* u *to jest twoja spódnica własna, tylko brudna jest niewypierzona*) te jedan *imiesłów przymiotnikowy czynny* (*bawiący, no bez się*). Još je nekoliko poopćenih oblika zabilježeno posljednjom analizom poput *siedzem - siedzę, śpić – spać, weźmić – wziąć, dzienia – dnia, błęda – błędu*, a najviše ih je u perfektu *pomożęłam – pomogłam, bierzęła – brała, zostanięłam – została*.

5. Usporedba provedenih analiza u oba jezika

Kod analiziranih govornika hrvatskog jezika Vjerana i Antonije nema veće razlike osim što praćenje razvoja jezika djevojčice započinje pola godine kasnije od dječakova (deset mjeseci i godina i tri mjeseca). Tada su, dakle s godinu i tri mjeseca, kod Antonije, registrirana tek početna brbljanja dok je Vjeran u toj dobi već izgovorio prvih nekoliko riječi. Identična situacija je i s govornicima poljskog jezika – dječaka Jasia počinje se snimati u dobi od jedanaest mjeseci dok je prvi zapis djevojčice Kasie od dana kad je navršila, kao i Antonija, svojih petnaest mjeseci. Neovisno o tome, tijek razvoja i sam razvoj na leksičkoj i morfosintaktičkoj razini njihova jezika od samog početka pa do tri godine gotovo je jednak iako svako dijete samo po sebi karakteriziraju posebnosti.

Ono što je postavljeno još u teorijskom dijelu rada, ovdje se potvrđuje, a to je da djeca, govornici bilo kojeg od ova dva slavenska jezika, svoj jezični razvoj započinju brbljanjem koje se onda međujezično razlikuje samo po početnom glasu sloga što je i za pretpostaviti s obzirom na različite jezične sustave, tj. na nejednake glasove u jezicima. Prema tome će samo govornik poljskog jezika moći ponavljati slogove poput *lalala* dok će *mamama* ili *bababa* moći izgovoriti i hrvatsko i poljsko dijete s time da ni u jednom jeziku takvo brbljanje još neće imati značenje rodbinskih veza dok god se isto ne pojavi uz obraćanje u odgovarajućem kontekstu. Često su se onda riječi poput *mama*, *baba*, *tata*, *deda*, nakon što su ih djeca usvojila, javila u ulozi holofraze, odnosno riječi koja stoji za više stvari od samog njenog značenja (npr. *gladan/gladna sam*, *puna mi je pelena*, *hoću ovo*, *i sl.*). Prije ili kasnije se također kod svakog od djeteta javljaju onomatopejski zvukovi, a najčešće je to pri oponašanju glasanja životinja. Sljedeće što je svatko od njih u relativno jednakoj dobi usvojilo (oko godine dana) jednosložnice su *tu* i *to* kojima pokazuju što hoću i gdje se to nalazi. Što se tiče glagola i njegovih vremena, prezent, perfekt i oba futura, bez hrvatskih pluskvamperfekta, aorista i imperfekta, uredno se usvajaju kao i glagolski načini, čiji primjeri se nalaze u oba jezika, osim hrvatskog kondicionala drugog, s izuzetkom Antonije kod koje nema ni kondicionala prvog. Redoslijed usvajanja glagola takav je da se kreće s jednostavnijima prema kompleksnijima, a osim trećeg lica nenaglašenog oblika pomoćnog glagola *biti*, u hrvatskom su česti i njegovi različiti negirani oblici poput *ne*, *nemoj*, *neće* ili pak *nema* dok su u poljskom to uz *jest* i *nie chce* konjugirani po licima oblici glagol *dać* te *masz* koji se provlači kroz cijele analizirane transkripte, a budući da je upravo *masz* česta pojavnica u poljskom jeziku uopće, taj podatak ne čudi. Djeca predstavnici hrvatskog umjesto oblika

glagola *dać* koriste dijelni genitiv bez glagola npr. *čaja, mlijeka, soka* dok je u oba jezika u prvoj polovici prve godina usvojena čestica *joś* odnosno *jeszcze* česta pojava kao i imperativi jednostavnijih glagola. Antonija i Jaś kao prve riječi artikuliraju spomenute *mama* i *tata* koje su izgovarali i u fazi brbljanja dok je Vjeranova prva riječ mjesni prilog *tu*, a Kašina *cieć* (*siedź*) kao imperativ glagola *siedzieć*. Ostale prve riječi u oba jezika jednosložne su i dvosložne većinom imenice, a najrazvijeniji mentalni leksikon u ovoj ranoj dobi pokazao se Vjeranov koji je na početku mnogo toga ponavljao za svojim sugovornicama, pa tako i usvojio što odgovara teoriji bihevizma. Što se tiče imenovanja predmeta, ono je prvi puta i najranije zabilježeno upravo kod Vjerana potkraj drugog i početkom trećeg mjeseca prve godine te traje do gotovo druge godine, a imenovane se riječi i dob kad se one javljaju mogu svrstati u kategorije (vidi tablicu):

DIJETE	DOB	KATEGORIJA
Vjeran	1;2/3*	dijelovi tijela
	1;4	boje
	1;8	životinje
		dijelovi auta
	1;10	pribor za jelo
Antonija	1;6*	stvari iz slikovnica
	1;8	voće
	1;9	cvijeće
	1;10	domaće životinje
		rodbinski odnosi
		igračke
1;11	suđe	
Jaś	1;6*	osobe
		vozilo = auto
Kasia	1;6*	ono što vidi
		dijelovi tijela

*Početna dob imenovanja predmeta

Iz nje se može iščitati kako hrvatski govornici imenovane riječi značenjski povezuju pa tako i izgovaraju mnogo više nego je to slučaj kod poljske djece. Nominativ je kao kanonski oblik najfrekventniji padež koji isključivo u poljskom slijedi vokativ, a kasnije se usvajaju i svi ostali.

Sukladno eksploziji imenovanja, dijete poznaje mnogo novih riječi s kojima mora nešto činiti pa tako dolazi do njihovog kombiniranja. Prvi dvočlani iskaz kod Vjerana i Kasie evidentiran je s godinom i šest mjeseci, a mjesec kasnije kod preostale dvoje djece. Netom nakon toga slijede tročlani i višečlani iskazi koji se mogu nazvati rečeničnim konstrukcijama, a koje se

pak u osnovi sastoje od subjekta, predikata i objekta u jednom i drugom jeziku. Zatim, neposredno prije navršene druge godine, dolazi i do složenijih takvih konstrukcija, između ostalih i zavisno i nezavisno složenih rečenica. Podaci o primjerima i dobi usvajanja i takvih konstrukcija ponovno se poklapaju u oba jezika, a jedina je iznimka što kod Vjerana nije zabilježena niti jedna zavisno složena rečenica. Valja još jednom spomenuti kako djeca, također u oba jezika, referirajući se na sebe same, koriste u većini slučajeva upravo treće lice jednine i svoje ime, tek kasnije sukladno dobi kada dolaze spomenute rečenice, pravilno i sustavno upotrebljavaju zamjenicu *ja* i glagol u prvom licu.

Iz analize je lako iščitati kako su umanjnice jednako čest oblik imenica u oba jezika tijekom cijelog praćenja, a preostale se imenske vrste riječi, kao i nepromjenjive, javljaju također u podjednako dobi.

Osim razlike navedene u tablici (vidi tablicu), ono po čemu se hrvatski i poljski također razlikuju, jezične su specifičnosti svakog od jezika. Tako je isključivo za poljski, a veoma prisutno u ovom ranom razdoblju, karakteristično da iza negiranog glagola dolazi riječ u genitivu kao što je i slučaj s glagolom *szukać*, tj. *tražiti* što dijete ne usvoji odmah. Također vezano za genitiv, razlikovanje je nastavaka *-a* i *-u* u jednini. Razlika postoji i u konjugaciji glagola s obzirom da poljska konjugacija sadržava tzv. muškoosobne i nemuškoosobne oblike, no to je ovdje više-manje relevantno s obzirom da Jaś i Kasia u analiziranoj dobi još nisu imali potrebe za njihovim izražavanjem dok glagole kretanja, još jedna pojavu karakterističnu za poljski jezik, jesu, i to u velikoj mjeri nakon druge godine. Njihov izbor ovisi o tome govori li se o kretanju koje ima cilj ili ne čega u hrvatskom nema. Isto tako u hrvatskom postoji poseban naziv za zanimanje kojeg vrši ženska osoba, npr. *doktorica*, međutim u poljskom se na naziv za mušku osobu dodaje *pani*, u prijevodu *gospođa* pa dobivamo okamenjeni izraz *pani doktor* te je u izricanju sati u hrvatskom broj glavni i u muškom rodu (*sat*) dok je u poljskom redni i u ženskom rodu (*godzina*) pa prema tome djeca u svakom od jezika različito, ali ispravno sate i usvajaju. Oba od ova dva slavenska jezika u gramatici razlikuju i dva futura koji se također po svojoj strukturi razlikuju jer u poljskom jedan od njih je jednostavno glagolsko vrijeme, a drugo složeno, dakle tvori se od dvije sastavnice kao i oba u hrvatskom. Jednostavan oblik u poljskom spreže se po prezentskoj deklinaciji te svaki od oblika i hrvatska i poljska djeca zasebno pravilno koriste.

6. Pogreške zbog gramatičkog poopćavanja

U uvodnom je dijelu rada bilo riječi i o tzv. poopćavanjima, odnosno generalizacijama do kojih dolazi u dječjem jeziku sredinom prve godine, a najviše nakon druge kad ono poznaje puno više riječi. Dijete je u toj ranoj dobi odjednom izloženo različitim oblicima riječi, iznimkama i pravilima za njihovu tvorbu koji su ujedno i odraz bogatstva jezika, te s kojima nešto mora raditi. Na taj se način i dobivaju oblici na koja su ta pravila primijenjena, a i to je razlog zbog kojeg dijete i čini različite pogreške kad primjerice primjenjuje samo jedno od tih pravila na sve glagole, ali i njegove nepravilne oblike. Takva je pojava onda povezana i s teorijom prirodne morfologije koja pak kaže da je lakše usvojiti one oblike u kojima nema glasovnih promjena. Naravno da ovdje nije riječ samo o glagolima, no najfrekventnije su takve pogreške upravo kod njih. Iznad je u radu moguće iščitati sve zabilježene primjere dok će se u ovom dijelu naglasiti one koje se onda mogu postaviti kao prototip kategorije pogrešaka za ostale. Tako je u poljskom jeziku za pogreške u prezentu prvi primjer *plaka – placze* koji bi bio ispravan da se glagol *plakać* spreže prema konjugaciji *-am,-asz* kao npr. *czytać (czytam, czytasz...)*. Zatim se javlja pogreška u prvom licu jednine *robim – robię* također prema analogiji s prethodno navedenim oblikom u prvom licu *czytam*, ali i zbog ostalih oblika u paradigmi (*robisz*). Posljednji takav primjer poopćavanja oblika u prezentu je *kaślisz – kaszlesz* prema *myślisz* čiji su infinitivi jednakog završetka (*kaszieć, myśleć*), ali se ni oni ne sprežu prema jednakoj konjugaciji. U perfektu je slučaj taj da su djetetu razne mogućnosti njegove tvorbe odjednom izmiješane koliko međusobno, toliko i oblicima i alternacijama karakterističnima za prezent, te ih ono još nije sposobno razdijeliti pa se tako javlja npr. oblik *pomożęlam* čija osnova *pomoż-* je prezentska. Imperativ djeca pak često tvore od infinitiva dodajući mu samo nastavak *-j* (*pocałowaj – pocałuj*), a da se ne radi samo o generalizacijama u izvedenim iz infinitiva oblicima, potvrđuju upravo infinitivi *śpić* i *weźmić* koje koriste prema analogiji s prezentskom konjugacijom (*śpię, weźmieś*) umjesto *spać* i *wziąć*. Osim glagolskih, pogreške su i u imenskim oblicima, a najčešće su to oni oblici kod kojih se izostavi alternacija npr. *ą* u *ę* (*blęda – blądu*) uz pogrešan nastavak za genitiv. Jednaka je situacija i u hrvatskom jeziku. Budući da u prezentskoj paradigmi glagola *htjeti* sva lica osim prvog jednine završavaju na *-ćeš, -će* itd., dijete i njega automatski tvori sa *-ćem* pa tako nastaje primjerice *hoćem – hoću*. Analogno s *čitati* zbog nastavka *-ati* dijete opet u prvom licu izgovara *penjam*, a ne *penjem* te u trećem množine *jubiju* umjesto *ljube* zbog *-aju* kako je također u glagolima na *-ati*. Zbog te prezentske osnove javlja se i *uzmio* u perfektu umjesto *uzeo* te zbog infinitivne u imperativu *slagaj* umjesto *slaži*. Također nauštrb pravilnih

oblika u infinitivu dolaze pogrešni kao što su *pojediti – pojesti* ili *džiti – držati*. Kod imenica je najizraženiji primjer pogreška u instrumentalu zbog iznimke, dakle dijete stavlja tipičan nastavak za množinu u tom padežu *s djecama* umjesto pravilnog *-om* koji je inače tipičan za jedninu. Kako je već u uvodu navedeno, ove generalizacije potječu iz teorije konekcionista koji su stajališta da do pogrešaka ove vrste dolazi zbog nepravilnih oblika primjerice najzastupljenijih glagola na koje dijete primjenjuje pravila kojima je konstantno izloženo, a podsjećaju na pogreške koje čine i odrasli govornici kad krenu učiti novi jezik.

7. Zaključak

Za svrhu ovog diplomskog rada provedena je analiza razvoja dječjeg jezika na leksičkoj i morfosintaktičkoj razini u hrvatskom i poljskom jeziku prema CHILDES-u, svjetskoj banci podataka o dječjem jeziku.

CHILDES, koji je predstavnik longitudinalnih studija kao jednog od razdoblja praćenja dječjeg jezika (uz prethodne dnevničke zapise i razdoblje velikih uzoraka) između ostalog sadrži i Hrvatski i Poljski korpus dječjeg jezika iz kojih je za analizu izabrano po dvoje djece različitog spola: dva dječaka čije praćenje počinje s deset, odnosno jedanaest mjeseci te dvije djevojčice koje se počinju pratiti s godinom i tri mjeseca. Analiza se zaustavlja na navršene tri godine kada se smatra da su djeca ovladala osnovama materinjeg jezika.

Jezik kao složenu kognitivno-društvenu pojavu svojstvenu čovjeku gotovo sva djeca usvajaju jednako da bi mogli iskazati svoje misli i razumjeti tuđe, tj. način je na koji djeca kombiniraju glasove, riječi, znakove i rečenice. Kako se jezik usvaja, kroz povijest su objašnjavale razne teorije od biheviorizma i imitacije odraslih preko Chomskog do konekcionista i teorije prirodne morfologije.

Proces usvajanja jezika započinje gukanjem koje se nastavlja na vokalnu igru nakon čega pak dolazi do brbljanja, tj. fonološke pripreme za stvaranje prve riječi oko prvog rođendana. Potom dijete usvaja sve više riječi čime dolazi i do tzv. leksičkog brzaca ili eksplozije imenovanja riječi s otprilike osamnaest mjeseci. Kako ih dijete međusobno kombinira, javljaju se i dvočlani iskazi, a zatim i višečlani koji su signal za stvaranje prvih rečeničnih konstrukcija da bi na kraju završilo artikuliranjem zavisnosloženih rečenica. Ovakav tijek razvoja potvrdio se analizom svakog od djeteta u oba jezika te pokazao da osim određenih specifičnosti pojedinog jezika većih razlika u njegovu razvoju na morfosintaktičkoj i leksičkoj razini nema. Drugim riječima, u oba se od slavenskih jezika, prvo javljaju jednosložne jednostavne riječi, a kod glagola su na početku česti razni oblici s *ne* ili pak *daj* što na koncu završava s usvojenošću gotovo svih glagolskih vremena i načina kao i promjenjivih i nepromjenjivih vrsta riječi. Uz tipične pogreške poput neispravnih nastavaka, zamjene roda, padeža i sl., javljaju se i one do kojih dolazi zbog poopćavanja, tj. primjenjivanja pravila i na oblike na koje to nije potrebno, a najčešće kod glagola.

Ovom se analizom mogu pokazati najčešće eventualne pogreške u svakodnevnim početnim interakcijama s djetetom, potvrditi uredne stepenice razvoja dječjeg jezika kao i da

se jezici koji pripadaju istoj jezičnoj porodici, ovdje slavenskoj, u njemu uglavnom ne razlikuju.

Literatura

Apel, Kenn i Julie J. Masterson. 2004. *Jezik i govor od rođenja do šeste godine: Od glasanja i prvih riječi do početne pismenosti – potpuni vodič za roditelje i odgojitelje*. Lekenik: Ostvarenje.

Cattell, Ray. 2007. *Children's Language: Consensus and Controversy*. New York: Continuum International Publishing Group.

Erdeljac, Vlasta. *Mentalni leksikon*. 2009. Zagreb: Ibis grafika.

Hoff, Erica i Marilyn Shatz. 2007. *Blackwell Handbook of Language Development*. Blackwell Publishing.

Hržica, Gordana, Jelena Kuvač Kraljević, Jan Šnajder. 2013. Hrvatski čestotni rječnik dječjega jezika. *Lahor: časopis za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik*, 2 (16), str. 189 – 205.

Jelaska, Zrinka i suradnici. 2005. *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Kuvač, Jelena i Marijan Palmović. 2007. *Metodologija istraživanja dječjega jezika*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Lust, Barbara C. 2006. *Child language: acquisition and growth*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lust, Barbara C. i Claire Foley. 2004. *First language acquisition: the essential readings*. Malden, MA: Blackwell Publishing.

MacWhinney, Brian. 2000. *The CHILDES project: The database*. Vol. 2. New York: Psychology Press.

Nowak, Tomasz. 2007. *Nauka o języku w teorii i zadaniach*. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona.

O' Grady, William. 2005. *How children learn language*. New York: Cambridge University Press.

Owens, Robert E. *Language development: an introduction*. 2001. Boston: Allyn and Bacon.

Vasić, Smiljka. *Govor i govorno ponašanje*. 1974. Beograd: Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora.

TalkBank. URL: <https://talkbank.org/> (2018-07-01).

CHILDES/Slavic/Croatian/Kovacevic/vjeran/:

URL: <https://childes.talkbank.org/browser/index.php?url=Slavic/Croatian/Kovacevic/vjeran/>
(2018-07-02)

CHILDES/Slavic/Croatian/Kovacevic/antbla/:

URL: <https://childes.talkbank.org/browser/index.php?url=Slavic/Croatian/Kovacevic/antbla/>
(2018-07-02).

CHILDES/Slavic/Polish/Szuman/Jas/:

URL: <https://childes.talkbank.org/browser/index.php?url=Slavic/Polish/Szuman/Jas/> (2018-07-02).

CHILDES/Slavic/Polish/Szuman/Kasia/:

URL: <https://childes.talkbank.org/browser/index.php?url=Slavic/Polish/Szuman/Kasia/>
(2018-07-02).

Sažetak

Jezik kao dio ljudske prirode gotovo sva djeca usvajaju jednako.

Prvi dio rada sažeto predstavlja najvažnije teorije i razdoblja praćenja dječjeg jezika kroz povijest. Veliki značaj u ovom području imao je korpus dječjeg jezika CHILDES prema kojemu je provedena analiza razvoja hrvatskog i poljskog jezika na leksičkoj i morfosintaktičkoj razini te koja je, u drugom dijelu rada, i opisana. Za svaki su od jezika odabrani dječak i djevojčica, gotovo identične dobi, od deset mjeseci do tri godine. U završnom se dijelu uspoređuju razvoji dvaju analiziranih slavenskih jezika dok je posebna pozornost posvećena jezičnim specifičnostima svakoga od njih, a zabilježene su i pogreške do kojih dolazi zbog generalizacije gramatičkih pravila u ranoj dobi. Cilj rada je bio pokazati tijek razvoja za pojedini jezik i uvidjeti pritom postoje li razlike ovisno o jeziku.

KLJUČNE RIJEČI: dječji jezik, usvajanje jezika, razvoj jezika, CHILDES, morfosintaktička razina, leksička razina, jezične specifičnosti, generalizacija

Summary

Almost all children acquire language as a part of human nature equally.

The first part of the thesis concisely presents the most important theories and periods of child language monitoring throughout history. CHILDES corpus of children's language has had a significant role in this particular field. Analysis of development of Croatian and Polish languages in terms of lexical and morfosyntactic levels based in this corpus was carried out and has been described in the second part of the thesis. A boy and a girl of nearly identical ages from ten months to three years were chosen for each of the languages. The developments of the two analyzed Slavic languages are compared in the final part while special attention is devoted to the linguistic specificities of each of them. Errors which occurred due to generalization of grammatical rules in the early age were also written down. The aim of the thesis was to show the stages of development for both languages and to see if there are differences depending on the language.

KEY WORDS: child language, language acquisition, language development, CHILDES, morfosyntactic level, lexical level, language specificities, generalization

Životopis

Anja Dijaković rođena je 17. lipnja 1994. godine u Virovitici. Školovanje je započela u Osnovnoj školi Petra Preradovića u Pitomači te ga nastavila u Gimnaziji Petra Preradovića Virovitica, smjer opći. Preddiplomski studij Lingvistike i Poljskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisuje 2013. godine, a 2016. diplomski studij Opće lingvistike i Poljskog jezika i književnosti, smjer jezični. Iste godine na studentskoj polonističko-lingvističkoj konferenciji, u sklopu kolegija *Leksikologija poljskog jezika* i pod vodstvom prof. dr. sc. Ivane Vidović Bolt, izlaže rad *Denotacija i konotacija u hrvatskom i poljskom jeziku*. Dva puta putuje na terensku nastavu u Poljsku, a u srpnju 2014. godine sudjeluje na trodnevnoj Ljetnoj školi poljskog jezika i kulture u Lublinu.